

From Aq Qoyunlu to the Ottomans: The Life and Persian Legacy of Idris Bidlisi

Mehdi Rahimipour

Assistant Professor at the Academy of Persian Language and Literature, Iran. E-mail: mahdirahimpoor7@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.71273.3932](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.71273.3932)

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Idris Bidlisi (861–926 AH / 1457–1520 CE) was one of the most prominent representatives of the Persian language in the Ottoman realm, whose works and activities reflect the deep cultural connections between Iran and the Ottoman Empire in the tenth century AH / sixteenth century CE. Having been raised within the cultural milieu of the Aq Qoyunlu state in Iran, he migrated to the Ottoman Empire and became one of the closest secretaries and advisers of the Ottoman sultans. There, he composed his most important work, <i>Hasht Bihisht</i> , in Persian as a history of the Ottoman dynasty. Relying on manuscript sources as well as Persian and Turkish historical materials, this study examines the life, works, and position of Bidlisi within the context of the Persian language during the Ottoman period. The article demonstrates that Persian continued to function in the Ottoman court as a language of cultural prestige and historiography, and that Bidlisi was among the foremost bearers of this tradition. Furthermore, the diversity of his writings in the fields of history, mysticism, politics, and literature offers a vivid picture of the active presence of Persian-speaking intellectuals within the cultural structure of the Ottoman Empire.
Article history:	
Received: 26 January 2026	
Received in revised form: 30 May 2026	
Accepted: 10 June 2026	
Published online: 07 October 2026	
Keywords: Idris Bidlisi, The Ottomans, Aq Qoyunlu, Sultan Salim, Sultan Yaqub	

Cite this article: Rahimipour, M. (2026). From Aq Qoyunlu to the Ottomans: The Life and Persian Legacy of Idris Bidlisi. *Persian Language and Literature*, 79 (254), 178-200. <http://doi.org/10.22034/perlit.2026.71273.3932>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Idris Bidlisi (861–926 AH / 1457–1520 CE) occupies a distinctive position in the cultural and intellectual history of the late medieval Islamic world. Living during a period marked by the decline of the Aq Qoyunlu confederation, the rise of the Safavid state, and the consolidation of Ottoman imperial power, he emerged as one of the most influential Persian-speaking scholars, historians, and statesmen of his age. His life and career provide a valuable perspective on the cultural interactions between the Iranian and Ottoman worlds during the tenth century AH / sixteenth century CE. Raised within the Persianate cultural environment of the Aq Qoyunlu court, Idris received a comprehensive education in religious sciences, literature, history, philosophy, and administration. His intellectual formation enabled him to assume important bureaucratic positions under Sultan Ya'qub Aq Qoyunlu. Following the collapse of the Aq Qoyunlu state and the establishment of Safavid rule, Idris migrated to the Ottoman Empire, where he entered the service of Sultan Bayezid II and later Sultan Selim I. In the Ottoman court, he became a trusted adviser, diplomat, and historian. The significance of Idris Bidlisi extends beyond his political activities. He was among the foremost representatives of Persian literary and historiographical traditions within the Ottoman realm. His writings demonstrate the continued prestige of Persian as a language of scholarship, administration, and court culture in Anatolia. Among his numerous works, *Hasht Bihisht* stands out as the first comprehensive dynastic history of the Ottomans written in Persian and remains one of the most important historical sources for the study of early Ottoman history. The present study investigates the life, works, and intellectual legacy of Idris Bidlisi and evaluates his contribution to the preservation and transmission of Persian culture in the Ottoman Empire.

Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical approach based primarily on manuscript sources and historical texts. Particular emphasis is placed on the writings of Idris Bidlisi himself, including his historical, literary, mystical, and political works. These materials are examined alongside Persian, Ottoman Turkish, and Arabic sources in order to reconstruct his biography and assess the scope of his scholarly activities. The research also benefits from modern studies conducted by Iranian and Turkish scholars concerning the life and writings of Idris Bidlisi. Comparative analysis is utilized to identify the intellectual influences that shaped his works and to evaluate their historical significance within broader Persianate and Ottoman cultural traditions. Attention is given to both textual content and historical context, allowing for a comprehensive understanding of Bidlisi's role as a mediator between different political and cultural spheres. By integrating manuscript evidence with contemporary scholarship, the study seeks to provide a more complete account of Idris Bidlisi's intellectual career than has previously been available in Persian-language research. Special consideration is given to the diversity of his writings and to the cultural functions performed by Persian within the Ottoman courtly environment.

Discussion

The findings reveal that Idris Bidlisi served as a crucial cultural intermediary between the Iranian and Ottoman worlds. His migration from the Aq Qoyunlu court to the Ottoman Empire was not merely a personal transition but also part of a broader movement of Persian-speaking intellectuals whose expertise contributed significantly to Ottoman state formation and cultural development. One of the most notable aspects of Bidlisi's career was his ability to adapt Persian historiographical traditions to Ottoman political needs.

His masterpiece, *Hasht Bihisht*, provided the Ottoman dynasty with a sophisticated historical narrative modeled on established Persian literary and historical conventions. By presenting Ottoman rulers

within a framework familiar to Persianate audiences, he contributed to the legitimization of Ottoman sovereignty and integrated the dynasty into the broader Islamic and Iranian historical tradition. The study further demonstrates that Bidlisi's intellectual output extended far beyond historiography. His writings encompass fields such as mysticism, ethics, political thought, religious studies, poetry, and translation. This diversity reflects the multidimensional character of learned elites in the Islamic world and illustrates the breadth of scholarly activity associated with Persian-speaking intellectuals in Ottoman service. Another important finding concerns the status of the Persian language in the Ottoman Empire. Although Ottoman Turkish functioned increasingly as the language of administration and governance, Persian retained considerable prestige in literary and scholarly circles. The patronage extended to Idris Bidlisi by Ottoman rulers indicates that Persian continued to serve as an important medium of cultural representation and intellectual production. His works reveal the persistence of Persian literary aesthetics and historical writing traditions within the Ottoman environment. The evidence also highlights Bidlisi's influence on later Ottoman historians. Several Ottoman chronicles display similarities to *Hasht Bihisht* in structure, content, and historical interpretation. Whether through direct borrowing or shared intellectual traditions, the impact of Bidlisi's historiographical methods can be traced in subsequent Ottoman historical writing. His role in shaping historical memory therefore extends beyond his own lifetime and contributes to his lasting significance in Ottoman intellectual history.

Conclusion

Idris Bidlisi represents one of the most important examples of cultural continuity between the Persianate and Ottoman worlds during a period of profound political transformation. His life illustrates how scholars and administrators could transcend political boundaries while maintaining strong intellectual and cultural affiliations. Through his service to both Aq Qoyunlu and Ottoman rulers, he participated directly in the political developments of his age while simultaneously preserving and transmitting Persian literary and scholarly traditions. The study demonstrates that Bidlisi's importance lies not only in his political influence but also in his remarkable literary and intellectual achievements. His historical writings, especially *Hasht Bihisht*, established a model for Ottoman historiography and reinforced the cultural prestige of Persian within the Ottoman court. Moreover, the breadth of his scholarly production reflects the dynamic role of Persian-speaking intellectuals in shaping the cultural landscape of the eastern Islamic world. Ultimately, Idris Bidlisi should be regarded as a key figure in the history of Persian language and literature beyond the geographical boundaries of Iran. His career exemplifies the enduring vitality of Persianate culture in the Ottoman Empire and highlights the interconnected nature of Islamic intellectual traditions in the early modern period.

Keywords: Idris Bidlisi, The Ottomans, Aq Qoyunlu, Sultan Salim, Sultan Yaqub.

از آق‌قویونلو تا عثمانی: زندگی و میراث فارسی ادب بدلیسی

مهدی رحیم‌پور

استادیار فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ایران. رایانامه: mahdirahimpoor7@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.71273.3932](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.71273.3932)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	ادب بدلیسی (۸۶۱-۹۲۶ق) از مهم‌ترین نمایندگان زبان فارسی در قلمرو عثمانیان است که آثار و فعالیت‌های او بازتاب پیوندهای عمیق فرهنگی میان ایران و عثمانی در سده دهم هجری است. وی که در محیط فرهنگی ایران آق‌قویونلو رشد یافته بود، پس از مهاجرت به عثمانی به یکی از نزدیک‌ترین منشیان و مشاوران سلاطین عثمانی تبدیل شد و مهم‌ترین اثر خود، هشت بهشت، را به زبان فارسی در تاریخ خاندان عثمانی نگاشت. این پژوهش با تکیه بر نسخه‌های خطی و منابع تاریخی فارسی و ترکی، به بررسی زندگی، آثار و جایگاه بدلیسی در زبان فارسی در دوره عثمانیان می‌پردازد. مقاله نشان می‌دهد که زبان فارسی در دربار عثمانی همچنان زبان اعتبار فرهنگی و تاریخ‌نگاری بود و بدلیسی یکی از مهم‌ترین حاملان این سنت به شمار می‌رفت. همچنین تنوع آثار او در حوزه‌های تاریخ، عرفان، سیاست و ادب، تصویری از حضور فعال نخبگان فارسی‌زبان در ساختار فرهنگی عثمانیان ارائه می‌دهد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۵	
کلیدواژه‌ها: ادب بدلیسی، عثمانیان، آق‌قویونلو، سلطان سلیم، سلطان یعقوب	

استناد: رحیم‌پور، مهدی (۱۴۰۵). از آق‌قویونلو تا عثمانی: زندگی و میراث فارسی ادب بدلیسی. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۴)، ۱۷۸-۲۰۰.

<http://doi.org/10.22034/perlit.2026.71273.3932>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱. مقدمه

ادریس بدلیسی (۸۶۱-۹۲۶ ق) یکی از چهره‌های پیچیده، اثرگذار و تا اندازه‌ای مغفول‌مانده تاریخنگاری و ادبیات دوره گذار از امپراتوری‌های ایرانی به عصر طلایی عثمانی است. او که در حیات خود شاهد افول آق‌قویونلوها، ظهور صفویان و اوج‌گیری امپراتوری عثمانی بود، نه تنها ناظر رویدادهای بزرگ تاریخی که بازیگری فعال در صحنه ادب و سیاست این عصر پرتلاطم به شمار می‌رفت. اهمیت ادریس تنها از جهت تألیف یکی از مفصل‌ترین تاریخ‌های رسمی عثمانی به زبان فارسی، یعنی هشت بهشت نیست، بلکه از آن روست که زندگی و آثار او آینه تمام‌نمای پیوندهای عمیق فرهنگی، زبانی و سیاسی بین جهان ایرانی و ترکی در آستانه دوران جدید است.

این مقاله با تمرکز بر زندگی پرفرازونشیب ادریس بدلیسی، از زادگاهش در حوالی ری تا وطن دومش در قلمرو عثمانی، می‌کوشد تا جایگاه او را به عنوان «پلی فرهنگی» بین دو حوزه تمدنی تحلیل کند. ادریس که در دربار سلطان یعقوب آق‌قویونلو پرورش یافت و به مقام منشی‌گری و نشانجیگری رسید، پس از فروپاشی این سلسله و استقرار حکومت صفوی ناگزیر به قلمرو عثمانی گریخت. در دربار سلطان بایزید دوم نه تنها پناه گرفت بلکه مأموریت یافت تا تاریخ‌خاندان عثمانی را به زبان فارسی بنگارد؛ زبانی که هنوز درباریان عثمانی آن را نماد شکوه و اعتبار ادبی می‌دانستند.

این پژوهش با اتکا به منابع دست اول، از جمله نسخ خطی آثار خود بدلیسی و نیز منابع تاریخی دوران عثمانی بر آن است تا با نگاهی تحلیلی-توصیفی، زندگی و کارنامه ادریس بدلیسی را بازخوانی کند. پرسش اصلی آن است که چگونه یک ایرانی فارسی‌زبان توانست به چنان جایگاه بی‌بدیلی در تاریخ‌نگاری رسمی عثمانی دست یابد؟ و آیا می‌توان او را نماینده یک گفتمان فرهنگی انتقالی دانست که در آن فارسی‌زبانی نه تنها مانع رشد در دستگاه عثمانی نبود بلکه عامل اعتبار و مشروعیت‌بخشی نیز به شمار می‌رفت؟

در پایان، این مقاله با واکاوی دقیق زندگی، مهاجرت و مجموعه آثار ادریس، از کتب تاریخی و عرفانی تا رسالات علمی و اشعار، نشان خواهد داد که ادریس بدلیسی، فراتر از یک تاریخ‌نگار یا شاعر، در انتقال مفاهیم، سبک‌ها و مشروعیت‌های سیاسی بین ایران و عثمانی تأثیری ماندگار بر تاریخ هر دو سرزمین گذاشت.

۱-۱. سوالات تحقیق

زندگی سیاسی و فرهنگی ادریس بدلیسی چگونه و تحت تأثیر چه عواملی از ایران (دربار آق‌قویونلو) به عثمانی انتقال یافت؟ مهم‌ترین آثار بدلیسی در حوزه تاریخ‌نگاری، عرفان و ادبیات چیست و این آثار چه بازتابی از هویت فرهنگی و علمی او دارند؟

۲. پیشینه تحقیق

بیشترین حجم تحقیقات مربوط به ادریس بدلیسی به تحلیل تاریخ هشت بهشت او مربوط می‌شود و نیز جنبه تاریخ‌نویسی ادریس. در مورد معرفی ادریس و نیز معرفی کامل و جامع آثار او مقاله قابل‌ذکری دیده نشده است. شاید تنها مقاله‌ای که بتوان بدان استناد کرد مقاله «یادداشتی پیرامون یک مورخ ایرانی و آثار او: ادریس بدلیسی» نوشته عطاءالله حسنی (۱۳۷۹: ۳۷-۳۹) است که به

برخی جزئیات و آثار ادريس پرداخته است. نگارنده در این مقاله بر اساس منابع دست اول به ویژه آثار خود ادريس، و نیز با استناد به منابع ترکی سعی در معرفی دقیق زندگی و آثار ادريس و نیز تحلیل جایگاه او در قلمرو زبان فارسی در آسیای صغیر دارد.

۳- زندگینامه

۱-۲. نام و نسب

خودش در چند جا از آثارش صورت کامل نامش را ادريس بن شيخ حسام‌الدین علی بدلیسی ذکر کرده است (ادريس بدلیسی، هشت بهشت، گ ۶ر؛ همو، حق‌المبین، گ ۳ر؛ همو، رساله الالباء عن مواقع الوباء، ص ۲؛ همو، سلیم‌شاهنامه، گ ۱۶پ) و در برخی آثارش ادريس بن حسام‌الدین بدلیسی (همو، ترجمه چهل حدیث، ص ۲؛ همو، فضائل الصیام، گ ۲ر؛ همو، احیاء الحیوان، گ ۳پ؛ همو، شرح قصیده خمیره، گ ۶ر؛ همو، ۱۳۸۷: ۴؛ همو، مرآت العشاق، گ ۱۰۳پ؛ همو، ترجمه و نظم حدیث اربعین، گ ۲ر). وی ملقب به «مولانا»، «کمال‌الدین» و «حکیم‌الدین» بوده است. در مورد نژاد او اختلاف نظر وجود دارد. برخی به دلیل تسلط او به زبان فارسی و اینکه اصلی‌ترین تألیفات او به زبان فارسی است، او را ایرانی می‌دانند و برخی نیز عرب و عده‌ای نژاد او را کرد می‌دانند (نک: Menage, 1980: 1207؛ نیز نک: Hasan Tavakkoli, 1974: 4؛ Başaran, 2002: 11؛ Yıldırım, 2013: XXI). تعریف و تمجیدی که خود ادريس از کردها کرده، قطعاً در کردنژاد دانستن او تأثیر داشته است (نک: ادريس بدلیسی، هشت بهشت، گ ۳۴۵پ). قره‌خان (1954: 235) نژاد او را ترک دانسته است. به دلیل اینکه ادريس در دو دربار ترک‌نژاد، یعنی آق‌قویونلوها و عثمانیها، خدمت می‌کرده بنابراین احتمال ترک بودن او بیشتر است، ولی تا زمانی که سندی قطعی در این خصوص نباشد، نمی‌توان با قاطعیت در مورد نژاد او اظهار نظر کرد.

اسماعیل پاشا بغدادی (۱۴۰۲ق: ۱۹۶) گفته است ادريس حنفی مذهب بوده است (قس: حسن توکلی (همانجا) که احتمالاً به تبع شرف‌خان بدلیسی (۱۳۷۷: ۳۴۱) او را شافعی مذهب می‌داند).

۲-۲. تاریخ و محل تولد

در انتهای دست‌نویس مجموعه شماره ۹۱۹ کتابخانه راغب‌پاشا (گ ۲۲۱ر)، که به خط خود ادريس بدلیسی است، تاریخ و محل تولدش را «سه‌شنبه بیست و یکم صفر سنه ۸۶۱»، در «سولقان از نواحی ری» ذکر کرده است (قس: Şeşen, 1998: 288؛ Fleischer, 1990: 75؛ Özcan, 2000: 458)، که او را متولد بدلیس گفته‌اند؛ نیز 4-5: Bayrakdar, 1991؛ که به دلیل حضور پدرش در دیاربکر در دربار آق‌قویونلوها، قبل از اینکه تبریز را پایتخت خود انتخاب کنند، ادريس را متولد دیاربکر دانسته است). اما جز این دلایل فرعی دیگری نیز در صحت این ادعا، به ویژه در خصوص محل تولدش وجود دارد. مهمترین آنها اینکه پدر ادريس، مرید سید محمد نوربخش بود و با او دیدار هم داشته است. محمد نوربخش نیز در انتهای عمر خود در سولقان ری بود و همانجا نیز درگذشت و دفن شد. بنابراین این نکته نیز می‌تواند دلیلی بر صحت ترقیمه مذکور باشد. ولی به رغم این اطلاعات صریح، باز هم برخی محققان در خصوص تاریخ و محل تولد ادريس نظر دیگری دارند که به احتمال زیاد به دلیل توجه نکردن به ترقیمه‌های مذکور است (در مورد دیدگاه‌های مختلف، نک: Yıldırım, 2013: xxii-xxiv). ولی اینکه چرا او و پدرش نسبت «بدلیسی» دارند و به این نسبت مشهور هستند، شاید به این دلیل باشد که اجداد آنها اصالتاً بدلیسی بوده‌اند. در منابع اطلاعی در این خصوص یافته نشد، شرف‌خان بدلیسی (۱۳۷۷: ۳۴۲) بدون اینکه توضیحی ارائه دهد، ادريس و پدرش را ذیل کسانی معرفی

کرده که در بدلیس نشو و نما یافته‌اند. ناگفته نماند در مقدمه هشت بهشت (گ ۶ر) آنجایی که در سبب تألیف کتاب سخن گفته، مهاجرت از ایران به سوی قلمرو عثمانی را با عبارت «خلاء اوطان و جلای دیار... به اضطرار» وصف کرده که به نوعی این احتمال را قوت می‌بخشد که ادریس ایران را وطن و دیار خود می‌داند. در ۸۷۱ق/۱۴۶۶م به همراه پدرش به دیدار جهانشاه، فرمانروای قراقوینلوها، زمانی که در شهر موش (Muş) بود، رفت. زمانی که اوزون حسن، تبریز را به عنوان پایتخت انتخاب کرد، ادریس به همراه پدرش در سال ۸۷۳ق/۱۴۶۹م بدانجا عزیمت کرد. ظاهراً نخستین و اصلی‌ترین استاد او، پدرش، حسام‌الدین علی (متوفی ۹۰۹ق/۱۵۰۴م، از علمای بدلیس و صاحب چند اثر به ویژه در حوزه تفسیر، همچنین مرید سید محمد نوربخش، مؤسس سلسله نوربخشیه بود (در مورد پدر ادریس، نک: Çetin, 2015: 164-180؛ نعیم دوزن، 2018: 119-125؛ Turgay, 2013: 145-149). ادریس در تصوف خود را به عمّار یاسر، مرید سهروردی و مراد نجم‌الدین کبری منسوب می‌کند (نک: Başaran, 2002: 12). در تبریز با عبدالرحمن جامی، زمانی که از سفر مکه برمی‌گشت، ملاقات کرد (ادریس بدلیسی، حق‌المبین ...، گ ۵پ - ۶پ؛ نیز نک: Özcan, 2000: 485). در تبریز ظاهراً به شغل کتابت نسخه روی آورده بود و از همان دوران نوجوانی به کتابت نسخه مشغول بود. مثلاً نسخه شماره ۹۱۹ کتابخانه راغب‌پاشا را در سال ۸۷۷ق/۱۴۷۳م در تبریز استنساخ کرده است (نک: مجموعه شماره ۹۱۹ راغب‌پاشا، گ ۲۰۱ر). بر اساس همین مجموعه (گ ۱۶۴ر) معلوم می‌شود، ادریس در سال ۸۸۱ق در رصدخانه مراغه بوده و در ماه ربیع‌الاول همان سال در آنجا بر رساله تذکره فی الهیئه خواجه نصیرالدین طوسی که پیش‌تر خودش در سال ۸۷۷ق آن را در تبریز کتابت کرده بود، شرح و حاشیه نوشته و در لابه‌لای سطور توضیحات لغوی نیز داده است. در دو برگ از همین مجموعه مهری دیده می‌شود که ظاهراً مهر خود ادریس است (نک: گ ۱ر، ۷۱ر).

ادریس از همسرش، زینب خاتون، پسری به نام ابوالفضل محمد افندی (وفات: ۹۸۲ق/۱۵۷۴م) داشت که او نیز از ادبا و نویسندگان مهم دوره عثمانی بود و علاوه بر دیوان شعر و منشآت، در تکمیل خاتمه هشت بهشت نیز نقش داشت (در مورد او، نک: Özcan, 1994: 356-357). اما برخی منابع، فرزند دیگری به اسم ابوالموهاب چلبی یا مصطفی چلبی به ادریس نسبت می‌دهند که در صحت این نسبت تردید وجود دارد (نک: Yildirim, 2013: xxxviii).

۲-۳. از تبریز تا استانبول

ادریس در دربار سلطان یعقوب آق‌قویونلو (حک: ۸۸۳-۸۹۶ق/۱۴۷۸-۱۴۹۰م)، که بعد از اوزون حسن و برادرش خلیل‌سلطان به حکومت رسیده بود، سمت «منشی‌گری» داشت. بعد از سلطان یعقوب و در دوره سلطان رستم (حک: ۸۸۷-۹۰۲ق/۱۴۹۲-۱۴۹۷م) و سلطان الوند میرزا (حک: ۹۰۳-۹۰۷ق/۱۴۹۸-۱۵۰۱م) سمت «نشانچی» (مهردار سلطنتی، طغرانویس) و کاتب دیوانی یافت. طبق گفته برخی منابع، به تربیت برخی فرزندان حاکمان و فرمانروایان می‌پرداخت (Özcan, 2000: 485). به تصریح خودش (خزانیه، ۲۴۴پ) در سفر یعقوب از آذربایجان به سمت اژان همراه او

بود. او بیش از بیست سال در دربار آق‌قویونلوها بوده است. در ۸۹۰ق/۱۴۸۵م از جانب یعقوب بیگ به بایزید دوم (حک: ۸۸۶ - ۹۱۸ق) تهنیت‌نامه‌ای بابت یکی از فتوحاتش نوشت که اعجاب و تحسین او را برانگیخت (هامر - پورگشتال، ۱۳۶۹: ۲۹۰/۱؛ این نامه و جواب سلطان بایزید دوم در هشت بهشت، گ ۴۷۹ر - ۴۸۱ر نقل شده است).

در سال ۹۰۷ق/۱۵۰۱م حکومت آق‌قویونلوها به دست شاه اسماعیل سقوط کرد و مذهب شیعه رسمی شد. ادریس برای این واقعه ماده‌تاریخ «مذهب ناحق» را ساخت. ظاهراً همین اتفاق باعث تعقیب ادریس از طرف عمال شاه اسماعیل شده و او به سمت قلمرو عثمانیان گریخت. خودش به مشقتهای این سفر اشاره کرده است (نک: ادریس بدلیسی، هشت بهشت، گ ۷ر). شرف‌خان بدلیسی (۱۳۷۷: ۳۴۳-۳۴۴؛ نیز نک: ۱۷: ۲۰۲، ۲۰۳) ماجرای متفاوت در این زمینه نقل می‌کند. به اعتقاد او بعد از ماده‌تاریخ سازی ادریس با عبارت مذکور، شاه اسماعیل از طریق کمال‌الدین طیب شیرازی نامه‌ای به ادریس ارسال کرده و دلیل این کار را جویا می‌شود که ادریس با زیرکی در پاسخ وی می‌نویسد، منظورش عبارت عربی «مذهبنّا حق» است، نه ترکیب فارسی «مذهب ناحق». این جواب مورد پسند شاه اسماعیل واقع شده و از او دعوت به عمل می‌آورد. ولی ادریس در قالب قصیده‌ای، دعوت او را نمی‌پذیرد. اما ماجرای این روایت کمی اغراق‌آمیز به نظر می‌رسد.

به هر حال پس از عزیمت به قلمرو عثمانی، در دربار بایزید دوم مورد استقبال قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد نامه‌ای که پیشتر ادریس از طرف یعقوب آق‌قویونلو به بایزید نوشته بود و انشای نامه اعجاب و تحسین بایزید را برانگیخته بود، در استقبال بایزید از درخواست ادریس بی‌تأثیر نبوده است.

ادریس در آنجا از طرف بایزید به سمت کاتب مخصوص و نشانچی گمارده می‌شود (Özcan, 2002: 486؛ نیز نک: 353، 80-81، 1982: Muhyi-yi Gülşeni، که به جای نشانچی از عبارت «موقع» استفاده می‌کند). در سال ۹۰۸ق/۱۵۰۲م بایزید او را مأمور به تألیف تاریخ خاندان عثمانی از ابتدا (۷۱۰ق/۱۳۱۰م) تا دوره خودش به زبان فارسی کرد (ادریس بدلیسی، هشت بهشت، گ ۷ر). ادریس به گفته خودش (همان، گ ۷پ) این اثر را در مدت دو سال و شش ماه تألیف کرد که با توجه به حجم اثر و نیز محتوای آن بسیار قابل توجه است. ظاهراً این سرعت عمل در تألیف این تاریخ به گفته خود ادریس (همانجا) باعث برانگیخته شدن حسادت عده‌ای از اصحاب فضل و قلم در دربار شد و به او تهمت انتحال (به‌ویژه در بخشهای ادبی کتاب) و نیز اطناب بی‌مورد زدند. ولی ادریس این تهمت‌ها را رد کرده و مفصلاً پاسخ آنها را داده است (نک: همان، گ ۷پ - ۸ر).

به گفته برخی منابع (Özcan, 2002: 486)، اصلی‌ترین مخالف ادریس، صدراعظم بایزید، عاتک علی‌پاشا بود. بنا به دلایل فوق و نیز به بهانه آن که ادریس در هشت بهشت در حق ایرانیان، گذشت بیش از اندازه روا داشته، ایراد گرفتند و حتی پاداش معهود را به او ندادند. او نیز به بهانه سفر حج تصمیم به خروج از قلمرو عثمانی گرفت و پس از اصرار و پیگیری مداوم در سال ۹۱۷ق/۱۵۱۱م و به دنبال مرگ صدراعظم مذکور به لطایف‌الحیل اجازه سفر گرفت (ادریس بدلیسی، هشت بهشت، گ ۵۵۶ر؛ Özcan, 2002: 486). ادریس پس از رسیدن به مکه از آنجا نامه‌ای به دربار ارسال کرد و گلایه‌های خود را مبنی بر دریافت نکردن پاداش مطرح کرد. همچنین دربار را تهدید به تغییر در مقدمه و مؤخره تاریخش کرد. به این صورت که در صورت عدم دریافت مطالباتش کتاب را به پادشاهان ایرانی و یا هندی تقدیم خواهد کرد. این نامه در آرشیو موزه طوپقاپی سرای به شماره ۵۶۷۵ نگهداری می‌شود (برای تصویر نامه، نک: 192: Unat, 1943؛ 486: Özcan, 2002؛ برای متن آن، نک: سیفی‌نهادندی، ۱۳۹۷: ۱۲۱-۱۲۶).

در سال ۹۱۸ق/۱۵۱۲م بایزید دوم درگذشت و فرزندش سلطان سلیم به جای او بر تخت سلطنت نشست و دوباره ادریس را از مکه به استانبول فرخواند و مقداری نیز طلا به او فرستاد. ادریس به دنبال درخواست سلطان سلیم به دربار بازگشت (نک: ادریس

بدلیسی، همان، گ ۵۵۶ پ - ۵۵۷ پ). پس از رسیدن به استانبول مقدمه و خاتمه‌ای که در مگه نوشته بود، ضمیمه تاریخ هشت بهشت کرد و آن را به سلطان سلیم تقدیم کرد. همچنین از اتفاقات گذشته شکایت کرد (نک: ادریس بدلیسی، همان، گ ۵۵۷ پ؛ نیز نک: Başaran, 2002: 19). ادریس در دوره سلطان سلیم از اعتبار بالایی برخوردار بود و حتی به عنوان مشاور در کنار او فعالیت می‌کرد و هم‌زمان به فعالیت‌های علمی و ادبی خود می‌پرداخت. وی پس از جنگ چالدران و پیروزی سلطان سلیم (۹۲۰ق) جزو اولین افرادی بود که وارد تبریز شد و با علما و بزرگان شهر مقدمات ورود سلطان سلیم به تبریز را فراهم می‌کرد و سعی در آماده کردن اذهان عمومی نسبت به پذیرش حکومت عثمانی داشت. حتی مدتی فرماندهی نیروهای نظامی در شهر را به عهده گرفت (نک: Yıldırım, 2013: xxxvi). پس از بازگشت سلیم به استانبول، ادریس با نیروی ده‌هزار نفره شهر دیاربکر را که در محاصره صفویان بود، پس گرفت. همچنین شهر ماردین را به طور موقت آزاد کرد (Özcan, 2002: 486). همچنین ادریس نقش قابل توجهی در پیوستن امرای کُرد و مجاب کردن آنان به هواخواهی و تبعیت از عثمانیان و نیز الحاق قبایل آناتولی شرقی به حکومت عثمانیان، داشت (نک: Başaran, 2002: 19). ظاهراً ادریس در نظم و سروسامان دادن به سرزمین‌های کردنشین اختیار تام داشت (سعدالدین افندی، ۱۸۶۲: ۲/۲۹۹-۳۱۳؛ صولاق‌زاده، ۱۸۸۰: ۳۷۸-۳۷۹). وی موفق شد حدود بیست و پنج قبیله را تحت حکومت عثمانیان درآورد (نک: Özcan, 2002: 486). در سفر مصر نیز همراه سلطان بود و گویا با بدرفتاری عمال عثمانی به ستیزه برخاست (هامر - پورگشتال، ۱۳۶۹: ۲/۵۱۸؛ در مورد جزئیات حضور ادریس در مصر، نک: Başaran, 2002: 20-21). وی از مصر مجدداً به استانبول بازگشت و به دربار رفت و تا آخر عمر در دربار به عنوان مشاور حضور داشت. آخرین پادشاهی که ادریس به او مشاوره می‌داد، سلطان سلیمان قانونی بود (Özcan, 2002: 486). وی به مدت بیست سال در دربار عثمانیان خدمت کرد و نهایت وفاداری خود را به سلاطین عثمانی نشان داد.

۲-۴. درگذشت و خاک‌جای او

ادریس بدلیسی بنا به تصریح فرزندش، در هفتم ذیحجه ۹۲۶ق/ ۱۸ نوامبر ۱۵۲۰م دو سال پس از مرگ سلطان سلیم، در استانبول درگذشت (ابوالفضل محمد، گ ۳۸ پ؛ قس: سامی، ۱۳۰۶ق: ۲/۸۱۱ که تاریخ وفات او را ۹۲۱ق، حاجی خلیفه، ۱۸۶۶: ۲۱۸، ۹۳۰ق می‌داند) و در محله ایوب در موضعی که به نام خود ادریس مشهور است، در کنار مسجدی که همسرش زینب خاتون بنا کرده بود، به خاک سپرده شد. مقبره او بعدها محلی برای دفن بسیاری از علمای دوره عثمانی بود (برای تفصیل و جزئیات، نک: Özcan, 2019: 18-19).

۲-۵. آثار

از ادریس بدلیسی آثار متعددی به زبان‌های فارسی، ترکی و عربی باقی مانده که در موضوعات مختلف تاریخی، ادبی، عرفانی و حتی پزشکی است. آثار فارسی او از این قرار است:

رساله خزانیه: احتمالاً اولین اثر مستقل فارسی ادریس و به نثر است و به سلطان یعقوب آق‌قویونلو تقدیم شده است (نک: ادریس بدلیسی، رساله خزانیه، گ ۲۴۴ پ). در واقع، موضوع آن سفر سلطان یعقوب به نواحی اِزان است که ادریس نیز در این سفر همراه او بود. در اثر به چاه‌های نفت باکو، رود کورا (رودی در قفقاز) و قلعه گلستان اشاره شده است. در چند جای این رساله به

اشعار نظامی گنجوی، شاعر مورد علاقهٔ ادریس، استشهد شده است. نسخه‌ای از این اثر نیز در مجموعه شماره 1888 کتابخانه اسعدافندی موجود است.

رساله بهاریه: که به ربیع‌الابرار نیز معروف است و در حدود سال‌های ۸۹۵ق/۱۴۹۰م تألیف شده و به سلطان یعقوب آق‌قویونلو تقدیم شده است (نک: همو، ربیع‌الابرار، گ ۲۳۳پ). رساله در چهار قسم تألیف شده است. قسم اول در بیان سبب به وجود آمدن فصل‌ها، قسم دوم در خصوصیات و طبیعت فصلها، قسم سوم در برتری فصل بهار نسبت به فصول دیگر و قسم چهارم در مورد اجرام آسمانی و نیز تشکیل رنگین کمان بحث شده است. این اثر با زبانی ادبی و همراه با شواهدی از اشعار فارسی به ویژه نظامی گنجوی نوشته شده است. از این رساله نسخه‌هایی در ایران (کتابخانه مرکزی تبریز، به شماره ۱۰/۳۰۴۶ و کتابخانه مرعشی قم به شماره ۷۵۷۴) و نسخه‌ای نیز در کتابخانه اسعدافندی ترکیه در مجموعه شماره ۱۸۸۸ (در برگیرنده همه آثار ادریس بدلیسی) موجود است.

مناظرهٔ روزه و عید: که به صورت مناظرهٔ صوم و عید نیز شناخته می‌شود، اثری است به نظم و نثر که در ۹۰۸ق/۱۵۰۲م نوشته شده است. این اثر به سلطان بایزید دوم تقدیم شده است (نک: رحیم‌پور، ۱۳۹۴: ۱۵۸). نسخه‌هایی از این اثر در کتابخانه‌های ایران و ترکیه نگهداری می‌شود. نصرالله پورجوادی در سال ۱۳۸۲ بر اساس نسخهٔ ناقص کتابخانهٔ مرعشی این نسخه را چاپ کرد و در ادامه رحیم‌پور (۱۳۹۴: ۱۵۷-۱۶۶) در قالب مقاله‌ای بر اساس نسخهٔ کامل ۱۸۸۸ اسعدافندی به تکمیل آن پرداخت.

ترجمه و تفسیر حدیث اربعین: این رساله ترجمه و تفسیر چهل حدیثی است که ادریس از پدرش شنیده است (نک: ترجمه و تفسیر...، ص ۴). قبل از آن نیز گفته (همان، ص ۲) در مدت سه ماه با کتب مختلف حدیث مأثوس و مشغول بوده است. قره‌خان (۱۹۵۴: ۱۱۳) معتقد است ادریس در این اثر تحت تأثیر رساله العلیه فی الاحادیث النبویه (شرح چهل حدیث) اثر حسین واعظ کاشفی (متوفی ۹۱۰ق) بوده است. در رساله ابتدا متن حدیث، سپس ترجمهٔ آن به نثر ارائه شده است. نسخه‌ای از آن به شماره ۴۶۹ در کتابخانهٔ ایاصوفیه نگهداری می‌شود. نسخهٔ دیگری نیز در مجموعه‌ای به شماره ۷۹۱ در کتابخانهٔ فاتح به عنوان اولین اثر مجموعه نگهداری می‌شود. نسخه‌ای نیز به شماره ۸۱۰ در کتابخانهٔ علی امیری با عنوان ترجمهٔ چهل حدیث نگهداری می‌شود که که به ترکی است و به ادریس بدلیسی منسوب است.

ترجمه و نظم حدیث اربعین: در این رساله همان چهل حدیث فوق را در قالب رباعی به نظم کشیده است. یعنی ابتدا متن حدیث نقل شده و در ادامه ترجمهٔ فارسی آن حدیث به صورت رباعی آمده است. این اثر ظاهراً در آستانهٔ پنجاه سالگی ادریس فراهم شده است (نک: ادریس بدلیسی، ترجمه و نظم حدیث اربعین، گ ۱پ). نسخه‌هایی از این اثر در کتابخانه‌های ترکیه شناسایی شده است؛ از جمله نسخهٔ شماره ۳۰ کتابخانهٔ لالا اسماعیل، نسخهٔ شماره F823 کتابخانهٔ دانشگاه استانبول و نسخهٔ شماره ۲/۱۲۳۳ کتابخانهٔ دولتی بایزید.

شرح قصیدهٔ خمیرهٔ ابن فارض: یا همان قصیدهٔ میمیه، در سال ۹۰۹ق/۱۵۰۳م به شاهزاده احمد تقدیم شده است (گ ۸ر). در لابه‌لای این شرح که به نثر است، ابیاتی به فارسی و عربی نیز دیده می‌شود. در این اثر بیش از سی بیت از قصیده شرح شده است. این شرح نیز مشحون است از آیات قرآن و ابیاتی به فارسی و عربی که اغلب ابیات فارسی از خود ادریس بدلیسی است. از این اثر نیز نسخه‌هایی در کتابخانه‌های مختلف ترکیه نگهداری می‌شود که برای نمونه می‌توان به نسخهٔ شماره ۴۰۹۲ کتابخانهٔ ایاصوفیا، در انتهای این نسخه (گ ۸۲ر) عبارتی از ادریس قید شده که در آن به تصحیح این شرح توسط خود ادریس در سال ۹۰۹ق در صوفیه بعد کتابت اشاره شده است. نسخهٔ دیگری نیز در کتابخانهٔ علی امیری به شماره ۱۳۴ موجود است.

هشت بهشت: معروف‌ترین اثر ادریس بدلیسی با موضوع تاریخ عثمانی. ادریس در کنار عنوان هشت بهشت، عنوانی عربی هم برای این تاریخ در نظر گرفته با نام الصفات الثمانية فی اخبارالقیاصرهالعثمانية (هشت بهشت، گ ۷پ). در قسمت‌هایی از هشت بهشت نیز، از عناوین هشت بهشت کبیر (گ ۳۳۷پ) یا هشت بهشت اکبر (گ ۳۴۰پ) برای این کتاب استفاده کرده است. بایزید در سال ۹۰۸ق/۱۵۰۲م به ادریس امر کرد تا کتابی به فارسی در زمینه تاریخ خاندان عثمانی تألیف کند (نک: گ ۷ر). ادریس نیز پس از فراهم کردن مقدمات تألیف، آن را در سال ۹۱۰ق/۱۵۰۴م شروع کرد و پس از سی ماه در سال ۹۱۲ق/۱۵۰۶-۱۵۰۷م، آن را به اتمام رساند. در سال ۹۱۳ق/۱۵۰۷-۱۵۰۷م ضمن اصلاح برخی کاستی‌ها، بخش‌هایی را نیز به آن اضافه کرد و در ۹۱۴ق/۱۵۰۸-۱۵۰۹م آن را به بایزید دوم تقدیم کرد. در سال ۹۱۹ق/۱۵۱۳-۱۵۱۴م بعد از به تخت نشستن سلطان سلیم، دیباچه و خاتمه آن را پس از تغییراتی و اضافه کردن ابیاتی به او تقدیم کرد (گ ۵۵۷پ؛ در مورد جزئیات این تاریخ‌ها نک: Yıldırım, 2013: LIII-LVII).

کتاب از یک مقدمه، هشت کتیبه و یک دیباچه تشکیل شده است. مقدمه و دیباچه را بعدتر به اصل کتاب افزوده است. ادریس دو مقدمه به اثرش نوشته است و عناوین «مقدمه صغری» (گ ۹پ - ۱۲پ) و «مقدمه کبری» (۱۲پ - ۱۵پ) بدان داده است. در مقدمه صغری درباره علم تاریخ و فواید آن بحث کرده و خود این مقدمه از چند بخش اصلی و فرعی با عناوین «فتح‌الباب» و «برهان» و «خطابه» تشکیل شده و در مقدمه کبری به برتری سلاطین عثمانی نسبت به سایر سلاطین و نیز به همین واسطه برتری هشت بهشت بر سایر کتب تاریخی و برخی ویژگی‌های آن اشاره کرده است.

کتیبه اول (گ ۱۶پ - ۶۵ر) به عثمان غازی و دوران او اختصاص دارد (۶۹۸-۷۲۶ق/۱۲۹۹-۱۳۲۶م). مقدمه نسبتاً مفصلی ذیل دو عنوان «طلیعه سعادت» و «مقدمه کبری» دارد و هرکدام از این عناوین خود به چند بخش و فصل تقسیم می‌شود. در ذیل طلایه به ریشه و نژاد خاندان عثمانی و در مقدمه اولی به شروع فعالیت‌های عثمانی در آناتولی و ارتباطشان با سلجوقیان پرداخته است. در «مقدمه کبری» در مورد نحوه به تخت نشستن عثمان بیگ غازی و پادشاهان معاصرش بحث کرده، در داستان‌های پانزده‌گانه هم به اتفاقات قبل از پادشاهی عثمان بیگ و هم به رویدادهای بعد از پادشاهی او به ویژه «فتوحات و غزوات» او پرداخته و خاتمه نیز به درگذشت وی اختصاص دارد.

کتیبه دوم (۶۶پ - ۱۰۸ر): به دوران اورخان غازی (۷۲۶-۷۶۰ق/۱۳۲۶-۱۳۵۹م) اختصاص دارد. در این کتیبه نیز در مقدمه که با عناوینی چون «طلیعه»، «مقدمه ثانیه» و عناوین فرعی دیگر مشخص شده، به شرح انتقال خلافت، ویژگی‌ها و شمائل سلطان اورخان، کیفیت جلوس و حاکمان معاصر پرداخته است. جنگ‌ها یا غزاهای اورخان غازی و نیز رویدادهای مهم دوران او در قالب هجده «داستان» در کتیبه دوم جای گرفته است.

کتیبه سوم (۱۰۹پ - ۱۶۶ر): این کتیبه در ارتباط با غزوات سلطان مراد اول (۷۶۰-۷۹۱ق/۱۳۵۹-۱۳۸۹م) و رویدادهای دوران اوست. از یک طلایه، دو مقدمه و هجده داستان تشکیل شده است. در طلایه، به نحوه به حکومت رسیدن سلطان مراد، در مقدمه اول به جلوس او بر تخت و در مقدمه دوم به حاکمان معاصر سلطان توجه کرده است. در هجده «داستان» نیز غزوات و فتوحات او را به تفصیل شرح داده است.

کتیبه چهارم (گ ۱۶۷پ - ۲۰۷ر): گزارش دوران یلدرم بایزیدخان (۷۹۱-۸۰۵ق/۱۳۸۹-۱۴۰۳م) این کتیبه نیز دارای دو مقدمه و شانزده «داستان» است. در «مقدمه اول» به وصیت سلطان مراد اول در خصوص سلطنت یلدرم بایزیدخان می‌پردازد. در

«مقدمهٔ دوم» نیز به صورت مختصر به حاکمان معاصر او در ایران و توران می‌پردازد. داستان‌ها نیز گزارشی است از فتوحات او تا زمان مرگش.

کتیبهٔ پنجم (۲۰۸ پ - ۲۶۰ ر): به دوران سلطان محمد اول (۸۰۵-۸۲۴ ق/۱۴۰۳-۱۴۲۱ م) اختصاص دارد و شامل یک مقدمه، ۲۸ داستان و یک خاتمه است. در مقدمه به ماجرای اسارت یلدرم بایزیدخان و آشوبی که پس از این ماجرا، اتفاق افتاد و نیز نحوهٔ به قدرت رسیدن سلطان محمد اشاره می‌کند. در داستان‌ها نیز به درگیریها و اتفاقات دوران فترت پرداخته و خاتمه نیز به درگذشت او اختصاص دارد.

کتیبهٔ ششم (۲۶۱ پ - ۳۲۳ پ): گزارش دوران سلطان مراد دوم (۸۲۴-۸۵۵ ق/۱۴۲۱-۱۴۵۱ م) با دو مقدمه و ۲۴ داستان. در «مقدمهٔ صغری» به وصیت پدرش در خصوص جانشینی وی و در «مقدمهٔ کبری» از نحوهٔ جلوسش به تخت سلطنت و حکمای معاصرش بحث کرده است. در داستان‌ها به غزوات و فتوحات سلطان مراد دوم و داستان انتهایی به وفات او اختصاص دارد. این کتیبه برخلاف کتیبه‌های دیگر، تنها کتیبه‌ای است که قصیدهٔ ابتدایی آن عربی است (نک: گ ۲۶۱ پ).

کتیبهٔ هفتم (۳۲۴ پ - ۴۴۳ ر): این کتیبه که مفصل‌ترین بخش هشت بهشت است، به دوران سلطان محمد فاتح (۸۵۵-۸۸۶ ق/۱۴۵۱-۱۴۸۱ م) اختصاص دارد. بخش‌بندی این کتیبه نیز جالب توجه است. دارای دو طلیعه و یک مقدمه است. این بخش دارای قسمتی به نام «قلب‌الکتیبه» است که دارای دو «جناح» «میمنه» با ۷ داستان و «میسره» با ۲۲ داستان است. در این کتیبه نیز در ذیل عناوینی که ادريس مرتب کرده، بحث‌هایی در خصوص رسیدن سلطان به مقام پادشاهی و جایگاه او در جهان اسلام، سلاطین و علمای معروف هم‌عصر او و غیره انجام داده است. همچنین در «قلب‌الکتیبه» که شامل چهار «فتح‌الباب» است، ظاهر سلطان محمد فاتح، برتری او به سلاطین دنیا، بحث در خصوص اقتدار و شوکت سلطان به عنوان ملزومات سلطنت، از کارهای سلطان فاتح در امور خیریه که به گفتهٔ ادريس به ساخت‌وساز مدارس، مساجد، خانه و غیره می‌پرداخت، همچنین ایجاد تشکیلات نظامی قدرتمند که بسیار حائز اهمیت است و ادريس مفصل بدان پرداخته است. در قسمت‌هایی از این کتیبه به زندگی شاهزاده‌ها تا زمان سلطنت بایزید دوم پرداخته است. علاوه بر گزارشی که ادريس در این کتیبه از وزرای دربار عثمانی در دوران این سلطان ارائه داده، بحث‌های مهم دیگری نیز در این قسمت دیده می‌شود که خود می‌تواند رسالهٔ جداگانه‌ای به حساب بیاید. به عنوان نمونه بحث مربوط به تاریخ ایاصوفیه خود به طور مجزا در هشت بهشت پرداخته شده است. به دلیل اهمیتی که دوران سلطان محمد فاتح در تاریخ این دوره داشته، ادريس نیز به این امر واقف بود و بحث‌های مهمی را مطرح کرده است. نوع تقسیم‌بندی این کتیبه نیز متفاوت است. برخی داستان‌ها به بخش‌هایی مثل «گفتار» و یا «تذییل» تقسیم شده‌اند. مباحثی نیز ذیل عنوان «فتح اول و ثانی و ...» یا «حدیث اول» و ... مطرح شده است. در انتهای کتیبه نیز به وفات سلطان پرداخته است.

کتیبهٔ هشتم (۴۴۵ پ - ۵۵۱ ر): به ذکر دوران بایزید دوم (۸۸۶-۹۱۹ ق/۱۴۸۱-۱۵۱۳ م) اختصاص دارد. این قسمت از یک مقدمه، یک طلیعه، یک «قلب» و دو «بعث» تشکیل شده است. در مقدمه به ویژگی‌های برتر بایزید دوم نسبت به سایر پادشاهان اشاره شده است. در «طلیعه» به فضیلت‌ها، وقف‌ها، حسنات و امور خیریهٔ سلطان پرداخته است. در سایر قسمت‌ها گزارشی از جلوس سلطان، مجادلهٔ او با سلاطین ممالک اسلامی و حتی غیرمسلمانان، غزوات و فتوحات او ارائه داده است. در قسمت‌هایی نیز اطلاعاتی از شاهزاده‌ها، وزرا و ارکان دربار به دست داده است. در توصیف هر شاهزاده قصیده‌ای نیز در مدح او سروده است. کتیبهٔ هشتم یکی از مهم‌ترین کتیبه‌های هشت بهشت است و به دلیل معاصر بودن ادريس با بایزید دوم، نگارش این کتیبه مدت

زمان بیشتری را به خود اختصاص داده، چرا که ادريس برای گزارش فتوحات يا رخدادها روزها و ماه‌ها صبر می‌کرد تا رویدادی به وقوع بپیوندد و سپس او به گزارش آن رویداد بپردازد.

خاتمه (۵۵۱ پ - ۵۵۷ پ): انتهای تاریخ هشت بهشت که به صورت منظوم است و به عاقبت بایزید دوم و نحوه جلوس سلطان سلیم بر تخت سلطنت بحث می‌کند. ظاهراً این قسمت را در مکه به سرانجام رسانده است (ادريس بدلیسی، سلیم‌شاه‌نامه، گ ۱۷ پ). ادريس خاتمه را به نام سلطان سلیم به نظم کشیده است. خاتمه به اتفاقات سال ۹۱۷ ق/۱۵۱۱-۱۵۱۲ م می‌پردازد که پس از بایزید دوم جدال‌هایی بر سر تصاحب تخت سلطنت بین فرزندان او به وجود می‌آید. طبق گفته خود ادريس در سلیم‌شاه‌نامه (گ ۱۷ پ) خاتمه در ۱۶۰۰ بیت سروده شده، البته تعداد ابیات در نسخ کمتر از این مقدار است. این بخش به وزن خسرو و شیرین نظامی سروده شده است.

به دلیل این که ادريس در هشت بهشت کمتر از منابع خود نام می‌برد، بنابراین یافتن منابع این کتاب دشوار است. البته در موارد معدودی به ویژه در قسمت‌هایی که به شاهان هم‌عصر سلاطین عثمانی اشاره می‌کند، مخصوصاً پادشاهان هم‌دوره با دوره تیموری به معدود منابع خود اشاره کرده است (برای نمونه، نک: هشت بهشت، گ ۳۸ پ، که به تاریخ وصاف اشاره کرده است). به جز این موارد معدود نیز با جستجو در منابع، رد پای برخی منابع را به‌ویژه در قسمت‌های مربوط به «شاهان هم‌عصر» یافت. البته خود ادريس در مقدمه (گ ۷۱) از کتاب‌هایی چون تاریخ جهانگشا (با عنوان تاریخ عظام‌لک جویی)، تاریخ وصاف، موهب‌الهی معین یزدی و ظفرنامه تیموری شرف‌الدین علی یزدی نام می‌برد و از فحوای کلامش چنین برمی‌آید که بیش از آن که به محتوای این کتب توجه داشته باشد، از لحاظ سبکی و شیوه تاریخ‌نویسی بدان‌ها توجه داشته است. وی هشت بهشت خود را «معادل» این آثار نامیده است (همانجا). با این حال برخی محققان با مقایسه برخی منابع تاریخی نظیر اوامر‌العلائیه فی امور‌العلائیه از ابن بی‌بی، تواریخ آل عثمان ابن کمال پاشازاده (نیز نک: ادامه مقاله)، جهان‌نمای نشری و تاریخ عروج‌بیگ از عروج‌بیگ ادرن‌لی با هشت بهشت ادريس بدلیسی، تشابهات و تفاوت‌هایی بین آنها یافته‌اند (نک: Şükrü, 1934: 26-27؛ Özcan, 1998: 272). باشاران (2013: 49) نیز معتقد است اشتراک منابع مذکور، مخصوصاً تواریخ آل عثمان و جهان‌نما با هشت بهشت می‌تواند به دلیل اشتراک منابع آنها باشد و نه لزوماً استفاده مستقیم ادريس از این آثار. برخی نیز (نک: Genç, 2007: L-LX) رد پای منابعی چون تواریخ آل عثمان، جهان‌نما و بهجت‌التواریخ شکرالله آماسی را در هشت بهشت نشان داده‌اند، ولی معتقدند در گزارش رویدادها و نیز تحلیل تاریخی آنها تفاوت‌هایی دیده می‌شود. ییلدیرم (2013: LXXXVII-XCIV) با مقایسه منابع فوق با هشت بهشت به این نتیجه رسیده که جهان‌نمای نشری می‌تواند از منابع ادريس باشد و یا این که منابع هر دو اثر یکی است. همچنین کتاب تواریخ آل عثمان عروج‌بیگ ادرن‌لی را، به رغم مشابهت‌های فراوان، نمی‌توان با قطعیت از منابع ادريس برشمرد؛ چرا که صاحب تواریخ آل عثمان، برخلاف ادريس بدلیسی، وقایع را مفصل گزارش نمی‌کند. بهجت‌التواریخ شکرالله آماسی نیز به دوره عثمانی بسیار مختصر پرداخته و مواردی را هم که مطرح کرده، جزو مباحث اصلی ادريس نیست و بنابراین این کتاب نیز نمی‌تواند از منابع اصلی ادريس باشد.

بحث دیگری که در خصوص هشت بهشت مطرح است، تأثیری است که او بر منابع تاریخی پس از خود یا معاصر خود گذاشته است. مهم‌ترین اثری که در این رابطه از آن نام برده می‌شود، تواریخ آل عثمان ابن کمال است. همچنان که پیشتر نیز اشاره شد، برخی نیز آن را از منابع ادريس برمی‌شمردند. این موضوع به دلیل هم‌عصر بودن این دو اثر است. با این حال برخی معتقدند، حتی اگر ابن کمال از اثر ادريس استفاده هم نکرده باشد، قطعاً منبع هر دو یکی است. البته برخی فراتر از این رفته و معتقدند این دو مورخ با همکاری همدیگر اقدام به تألیف آثار خود کرده‌اند (نک: Yıldırım, 2013: XCV؛ قس: Turan, 1991: LXVI)، که معتقد است قطعاً این دو مورخ از یک منبع استفاده کرده‌اند. حتی رمضان ششن (1998: 289) معتقد است آنچه به عنوان ترجمه

هشت بهشت به وسیله ابن کمال انجام شده و شهرت چندانی نیافت، احتمالاً قسمت‌هایی از آن را ابن کمال در اثر خود نقل کرده است. اما اغلب منبع این دو اثر را (اعم از منابع مکتوب و شفاهی) یکی می‌دانند (Turan, 1991: LXVI). از دیگر منابع تاریخی که گفته شده از هشت بهشت تأثیر گرفته، تاج‌التواریخ خواجه سعدالدین افندی است که شباهت زیاد این اثر با هشت بهشت برخی را وادار به این ادعا کرده که تاج‌التواریخ از روی هشت بهشت رونویسی شده است (نک: Özcan, 1998: 273; Başaran, 2002: 50). کنه‌الخبار از مصطفی عالی دیگر اثر تاریخی است که تحت تأثیر هشت بهشت تألیف شده است. به رغم مختصر بودن این اثر، شباهتش با هشت بهشت چنان است که برخی (Başaran, 2002: 50) آن را خلاصه هشت بهشت نامیده‌اند. حتی آیات و احادیث و ابیات نیز از روی هشت بهشت نقل شده است. صحائف‌الخبار فی وقایع الآثار از احمد دده منجم‌باشی، تواریخ آل عثمان از روحی ادرنوی، بدایع‌الوقایع از خواجه حسین افندی، تاریخ جزیه‌دار از احمد بهاء‌الدین افندی جزیه‌دار زاده و بهجت‌العالم از حکیم مهارت خان اصفهانی از دیگر آثار هشت بهشت تأثیر گرفته‌اند (نک: Özcan, 1998: 273; Genç, 2007: LXIX; Başaran, 2002: 50-51).

از ویژگی‌های هشت بهشت می‌توان به توجه ادریس به مؤلفان و شعرای دوره سلجوقی به ویژه سلجوقیان آناتولی اشاره کرد. به عنوان نمونه می‌توان به مدح رکن‌الدین سلیمان‌شاه سلجوقی توسط ظهیر فاریابی (گ ۲۶پ)، اشاره به حضور نجم‌الدین دایه در ملاطیه و دیدار با شیخ شهاب‌الدین سهروردی و این که نجم دایه کتابش مرصادالعباد را به نظر سهروردی «به طریقه استصلاح» گذراند، اشاره کرد (نک: گ ۲۷پ؛ برای تفصیل در این مورد، نک: ریاحی، ۱۳۵۲: ۲۱-۲۵).

ترجمه‌هایی نیز از هشت بهشت ادریس به ترکی انجام شده که اولین ترجمه عبارت است از ترجمه‌ای که در ۱۱۴۶ق عبدالباقی سعدی افندی، به فرمان سلطان محمود اول (حک: ۱۱۴۳-۱۱۶۸ق) انجام داده که ظاهراً قسمت‌های زیادی از آن را حذف کرده است. نسخه‌هایی از این ترجمه در کتاب‌خانه‌های ترکیه و اتریش موجود است که در سال ۲۰۰۸ محمت کاراتاش، سلیم کایا و یاشارباش آن را براساس برخی از این نسخ در آنکارا منتشر کرده‌اند. جز این ترجمه‌های دیگری نیز از این اثر به ترکی (با حروف عربی و لاتین) انجام شده است. همچنین در برخی دانشگاه‌های ترکیه قسمت‌هایی از هشت بهشت به صورت رساله دکتری تصحیح و یا ترجمه شده است (نک: Yıldırım, 2013: LXX). از آخرین مترجمان هشت بهشت، محمدابراهیم ییلدیریم است که در سال ۲۰۱۳ «کتابیه هفتم» آن را با مقدمه‌ای مفصل در آنکارا منتشر کرد.

نسخه‌های متعددی از این اثر در کتاب‌خانه‌های مختلف دنیا نگهداری می‌شود. تقریباً در اکثر کتاب‌خانه‌های مهم دنیا نسخه‌ای از هشت بهشت نگهداری می‌شود. از لحاظ وجود «طلیعه» و «خاتمه» در ابتدا و انتهای نسخه، برخی (نک: Imazawa, 2005: 860-896)، دست‌نویس‌های اثر به دو نوع یا «tip» تقسیم کرده‌اند. نسخی که دارای مقدمه و خاتمه هستند نوع یا «tip A» و نسخه‌های بدون مقدمه و خاتمه، نوع یا «tip B» نامگذاری شده‌اند. از این رهگذر نسخه‌های نوع اول در زمان سلطان سلیم اول نوشته شده و به او تقدیم شده‌اند و نسخ نوع دوم در زمان سلطان بایزید دوم استنساخ شده، ولی قبل از اتمام و تقدیم نسخه به بایزید، ماجرای عدم پرداخت پاداش و اختلافات ادریس با برخی درباریان به وجود می‌آید که ادریس به مکه رفته و از نوشتن طلایه و خاتمه به اسم بایزید صرف‌نظر کرده است (نک: سطور پیشین). هر دو «tip» دارای نسخه‌های متعددی است و جالب‌تر این که در هر دو نوع نسخه‌هایی به خط خود ادریس باقی مانده است. ظاهراً تفاوت‌هایی نیز در محتوای این دو قسمت وجود دارد (نک: Imazawa, 2005: 881-882). از نسخه‌های مهم دسته اول می‌توان به نسخه شماره ۲۱۹۷ اسعدافندی (کتابت شده به خط خود ادریس بدلیسی در سال ۹۱۹ق)، نسخه شماره ۱۶۵۵ موزه طوپقاپی سرای، مجموعه امانت خزینه‌سی (کتابت شده از روی نسخه خط مؤلف)، نسخه شماره ۳۲۰۹ نورعثمانیه (دست‌نویس مؤلف که در سال ۹۱۹ق کتابت شده است)، از دسته دوم نیز می‌توان به

نسخه شماره ۲۱۹۹ اسعدافندی که این دست‌نویس نیز به خط خود ادریس است و نیز نسخه شماره ۲۱۹۸ همان کتاب‌خانه، ۳۵۴۱ ایاصوفیه (که نشان می‌دهد طلیعه در مکه نوشته شده است)، ۳۲۱۲ نور عثمانیه اشاره کرد (در مورد سایر دست‌نویس‌ها، نک: همان، نک: ۱۳۸۹: ۱۱۸۴-۱۱۸۵). این اثر به رغم اهمیتی که دارد تاکنون تصحیح و منتشر نشده است، اما در سال ۱۳۹۵ چاپی عکسی از روی نسخه ۳۲۰۹ نورعثمانیه با مقدمه محمدرضا نصیری در تهران صورت گرفت.

مرآت‌الجمال: کتابی است در عرفان و در قالب مناظره مهروماه. کتاب در سال ۹۰۷ق/۱۵۰۱م تألیف و به بایزید دوم تقدیم شده است (ادریس بدلیسی، ۱۳۹۵: ۲۲۱)؛ اما طبق گفته خود ادریس (همانجا) در ۹۲۵ق آن را تکمیل کرد و چند جزو نیز بدان افزود و به سلطان سلیم تقدیم کرد. در انتهای هشت بهشت (گ ۵۵۵پ) دلیل تألیف این اثر را، اثبات توانایی‌هایش و نشان دادن هنرهایش به سلطان بایزید در بدو ورود به استانبول ذکر کرده است. از این اثر نسخه‌هایی در کتاب‌خانه‌های ایران، ترکیه و عربستان نگهداری می‌شود، که علیرضا قوجه‌زاده نسخه اصل مؤلف را که به شماره ۳۸/۲۶۱ در کتاب‌خانه عارف حکمت مدینه نگهداری می‌شود، به صورت عکسی در تهران در سال ۱۳۹۵ منتشر کرده است.

حق‌المبین فی شرح حق‌الیقین: شرحی است فارسی بر کتاب حق‌الیقین شیخ محمود شبستری. طبق گفته ادریس تصمیم به نوشتن این شرح در سال ۸۷۶ق در تبریز با توصیه جامی گرفته شد (نک: حق‌المبین...، گ ۳ - ۴)، اما بنا به دلایلی در سال ۹۲۱ق (نک: گ ۱۱۹ر) این تصمیم عملی شد و به سلطان سلیم تقدیم شد (نک: گ ۷ر). طبق آنچه ادریس در ابتدای رساله گفته (گ ۴ - ۶ر) این رساله صرفاً یک شرح نیست، بلکه ایرادات نسخه‌های حق‌الیقین نیز اصلاح شده. همچنین نسخه‌های اثر نیز باهمدیگر مقابله شده است. این شرح هشت باب دارد. نسخه‌هایی از این شرح در کتاب‌خانه ایاصوفیه به شماره ۲۳۳۸ (به خط مؤلف)، لالا اسماعیل به شماره ۱/۱۳۵، شهیدعلی پاشا به شماره ۱۴۰۲ و چند کتاب‌خانه دیگر نگهداری می‌شود.

مرآت‌العشاق: اثری است در «بیان الفاظ مفردة معتبره و بسایط کلمات متداوله معتوره» که در میان اهل تصوف رایج است. این رساله به سلطان سلیم تقدیم شده است (مرآت‌العشاق، گ ۱۵۵پ). اثر دارای یک مقدمه و دو «مطلب» است. این رساله از حیث اشتمال بر بیش از ۴۶۰ مدخل اصطلاحی، مهمترین اثر مستقل در اصطلاحات عرفانی تا نیمه اول قرن دهم است (نک: ایمانی، ۱۳۹۵: ۱۲). این اثر یک بار به وسیله برتلس منتشر شد که در سال ۱۹۶۵ این رساله در مجموعه «تصوف و ادبیات تصوف» که از طرف انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم در شوروی سابق منتشر شد. همین مجموعه در سال ۱۳۵۶ به کوشش سیروس ایزدی در تهران منتشر شد که مرآت‌العشاق در صفحات ۱۶۵ - ۲۳۸ این کتاب مندرج است. مرآت‌العشاق بار دیگر به کوشش مرضیه سلیمانی در سال ۱۳۸۸ در تهران منتشر شد. هر دو چاپ بر اساس دست‌نویسی ناقص انجام شده و هیچ کدام مؤلف واقعی آن را نشانختند. بهروز ایمانی (همان: ۱۱-۳۰) در سال ۱۳۹۴ بر اساس دست‌نویس معتبر و کامل اسعدافندی به شماره ۱۸۸۸ ضمن شناسایی مؤلف، مقدمه آن را نیز منتشر کرد.

احیاء‌الحویان فی ترجمه حیاه‌الحویان: ترجمه حیات‌الحویان کمال‌الدین دمیری (۷۴۵-۸۰۸ق/۱۳۴۴-۱۴۰۵م) است که در موضوع جانورشناسی است. این ترجمه به دستور سلطان سلیم در سال ۹۲۳ق/۱۵۱۷م ترجمه شد (نک: گ ۳ - ۳پ). احتمالاً ادریس این رساله را زمانی که در مصر بوده ترجمه کرده است (نک: همان‌جا). اثر به ترتیب حروف الفبا (با اسامی حیوانات) است و در آن در مورد ویژگی‌ها، فواید و مضرات حیوانات بحث شده است. هامر پورگشتال (۱۳۶۹: ۹۲۱/۲-۹۲۲) از قصیده‌ای سخن می‌گوید که در انتهای این ترجمه آمده و طبق گفته او، ادریس در قالب این قصیده سلطان را به آداب مملکت‌داری در مصر آگاه

کرده و توصیه‌هایی نیز به او کرده است. اما این قصیده ظاهراً در انتهای همه نسخ نیامده است. از این ترجمه نسخه‌هایی در کتاب‌خانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود. از جمله نسخه‌ای به خط خود ادریس در موزه طوپقاپی سرای، مجموعه روان کوشکو، به شماره ۱۶۶۵ و نسخه شماره ۲۹۱۲ ایاصوفیه.

قانون شاهنشاهی: کتابی است به سبک سیاست‌نامه‌خواجه نظام الملک که در مورد اخلاق و آداب حکومت‌داری تألیف شده است. این اثر به سلطان بایزید تقدیم شده است (ادریس بدلیسی، ۱۳۸۷: ۴). در این اثر ابیاتی از شعرایی چون سعدی، سنایی، مولوی، اوحدی مراغه‌ای، کمال‌الدین اسماعیل و حافظ دیده می‌شود. رساله از یک مقدمه و چهار «مقصد» تشکیل شده است. در این بخش‌ها مؤلف به ویژگی‌های شایسته پادشاهی، ملزومات پادشاهی اعم از حکمت، عدالت، شجاعت، عفت و نیز خداترسی پرداخته و نیز شعائر دینی و عمل به واجبات از مباحث اصلی کتاب است. نسخه‌هایی از این اثر در کتاب‌خانه‌های مختلف ترکیه نگهداری می‌شود که عبدالله مسعودی آرانی در سال ۱۳۸۷ رساله را بر اساس دو نسخه منتشر کرد.

سلیم‌شاه‌نامه: ادریس ذیلی بر تاریخ هشت بهشت نوشته که در منابع ترکی و فارسی به اشتباه این ذیل تماماً به فرزند ادریس، ابوالفضل محمد، منسوب شده است. در حالی که آنچه از مقدمه ادریس بر سلیم‌شاه‌نامه برمی‌آید (گ ۱۶ پ - ۱۸ پ)، سلطان سلیم از ادریس خواسته فتوحات و رویدادهای دوران او را نیز در قالب اثری بنویسد و ادریس نیز این ذیل را که به سلیم‌شاه‌نامه نیز معروف است، نوشته است. اما پس از مرگ سلطان سلیم و نیز مرگ خود ادریس، پسرش ابوالفضل محمد ادامه آن را از دوران مرگ سلطان سلیمان آغاز می‌کند و به دوران سلطان سلیم دوم می‌پردازد (گ ۳۸ پ). نسخه‌ای از این ذیل (نوشته ادریس و پسرش) به شماره ۳۴۸ در کتاب‌خانه لالا اسماعیل نگهداری می‌شود. نسخه شماره ۱۵۴۰ در روان کوشکی، و نسخه شماره ۱۴۲۳ در کتاب‌خانه امانت خزینه‌سی از دیگر نسخه‌های این اثر است.

منشآت: از ادریس چند نامه باقی مانده است که در قالب دو مجموعه کتابت شده است. یکی در مجموعه شماره ۹۰۶ کتاب‌خانه دانشگاه استانبول و دیگری در مجموعه شماره ۱۸۸۸ اسعدافندی. آنچه در مجموعه کتاب‌خانه دانشگاه استانبول کتابت شده، دو قسمت است با چند خط مختلف. تا برگ ۴۲ ر به احتمال زیاد منشآت مربوط به ادریس است و از برگ ۴۲ پ به بعد که اغلب نامه‌ها دارای تاریخ است و قدیمی‌ترین تاریخ ۹۱۰ ق است که ابوالفضل محمد رساله قدومیه را در این سال نوشته است. با توجه به این که در برخی صفحات (از جمله نک: گ ۹ ر) عبارت «انشاء ابوی» دیده می‌شود، این احتمال وجود دارد که این منشآت به وسیله فرزند ادریس، گردآوری شده است. نامه‌های این مجموعه اغلب بین سلاطین آق‌قویونلو، قره‌قویونلو، تیموریان، عثمانیان و پادشاهان هند نوشته شده است. به لحاظ تاریخی این نامه‌ها از ربع آخر قرن نهم تا نیمه اول قرن دهم را شامل می‌شود. رقعات و منشآت مندرج در مجموعه اسعد افندی در دو موضع این مجموعه قرار گرفته است. قسمتی از منشآت در برگ‌های ۱۴۷ پ تا ۱۵۰ پ و قسمت دوم نیز بین برگ‌های ۲۲۷ ر تا ۲۳۱ ر. رقعات مندرج در این مجموعه اغلب شخصی است و از جانب خود ادریس به برخی دوستانش در ایران نوشته است. نامه‌هایی نیز به برخی بزرگان و درباریان عثمانی دیده می‌شود. در بین آنها نامه‌های رسمی و درباری نیز به چشم می‌خورد. برخی نامه‌های ادریس به سلطان بایزید و سلطان سلیم در موزه طوپقاپی سرای به شماره‌های ۵۶۷۵/۱۹۱۹ و ۳-۱/۸۳۳۳ نگهداری می‌شود.

اشعار فارسی: از ادریس دیوان مستقلی باقی نمانده است. اما مجموع اشعار باقی مانده از او در لابه‌لای آثار منثورش و نیز قصاید و غزلیاتی که در مجموعه شماره ۱۸۸۸ اسعدافندی مضبوط است، به اندازه یک دیوان پنج هزار بیتی است. ادریس تقریباً در همه آثار منثورش اشعار و ابیاتی از خود نقل کرده است. این ابیات از تک بیت گرفته تا مثنوی و قصاید طولانی را شامل می‌شود. در

ابتدای کتیبه‌های هشت بهشت (جز کتیبه ششم) اشعاری از خود در قالب مثنوی و به تقلید از مخزن الاسرار نظامی و دقیقاً به همان سبک و سیاق آورده است. در لابه‌لای اثر نیز ابیات فراوانی از خود گنجانده است. همچنین است در رساله‌های قانون شاهنشاهی، مناظره روزه و عید، ربیع‌الابرار، خزانه، سلیم‌شاه‌نامه، مرآت‌الجمال، مرآت‌العشاق و... اشعاری که در مجموعه ۱۸۸۸ اسعدافندی آمده در قالب‌های قصیده و غزل است. موضوع قصایدش مدح سلطان سلیم (گ ۸۸ پ - ۹۰ پ)، مدح مصطفی پاشا (گ ۱۳۵ پ - ۱۳۷ ر)، مدح داوودپاشا (گ ۱۳۷ پ - ۱۳۸ پ)، مدح اسکندرپاشا (گ ۱۳۹ ر - ۱۳۹ پ)، مدح سلطان بایزید دوم به وزن و قافیه قصایدی از کمال‌الدین اسماعیل و سلمان ساوجی (گ ۱۴۱ پ - ۱۴۳ پ)، مدح فردی به نام «حیدر» (گ ۱۴۴ ر - ۱۴۷ ر) است. دو غزل نیز در «تهنیت عید قربان» و «عید فطر» به اسم سلطان سلیم (گ ۲۲۶ پ - ۲۲۷ ر) دارد. همچنان که ذکر شد، علاوه بر این‌ها اشعار زیادی در لابه‌لای آثار منشور خود آورده که جالب توجه است. اما از لحاظ قدرت شاعری در حد بسیار متوسطی است و به هیچ وجه شاعر خوبی نیست. اشعارش اغلب سست، با مضامین تکراری، بی‌رمق و ضعیف است. شاید به همین دلیل بوده که نه خودش و نه کاتبی درصدد گردآوری و تدوین اشعارش در قالب دیوانی مستقل برنیامده و اشعار او اغلب در لابه‌لای آثارش به صورت پراکنده مانده است. به طور کلی ادريس بدلیسی را نمی‌توان شاعر نامید. طبع‌آزمایی او در بین آثارش تفتنی بوده است. از اشعارش پیداست وی به نظامی گنجوی علاقه زیادی دارد و علاوه بر این که از اشعار او در لابه‌لای اشعارش استفاده کرده، در سرودن مثنوی‌های ابتدای کتیبه‌های هشت بهشت از او تقلید کرده است.

در کنار آثار تألیفی، ادريس اقدام به گردآوری دیوان دو شاعر قرن نهم، قاضی عیسی ساوجی و شیخ نجم‌الدین مسعود کرده است. این دو شاعر که نسبت خویشاوندی نیز باهمدیگر داشتند در دربار سلطان یعقوب بودند و به‌ویژه قاضی عیسی ساوجی به مناصب بالایی دست یافته بود (در مورد آنها، نک: محلاتی، ۱۳۹۰: ۳۹-۵۳ و ۱۵۷-۱۶۵). ادريس انگیزه خود از گردآوری اشعار این دو شاعر را پراکندگی اشعار آنها بعد از مرگ‌شان بیان کرده است (ادريس بدلیسی، ۱۳۹۰: ۳۴). اما به نظر می‌رسد انگیزه‌های دیگری در گردآوری اشعار این دو شاعر داشته است. با توجه به این که هر دو شاعر در دیوان سلطان یعقوب جایگاهی داشتند و از طرفی خود ادريس نیز با دربار مرتبط بود، احتمالاً اگر از جانب یکی از افراد مهم دربار به این کار مأمور نشده باشد، آشنایی و ارادت خود ادريس به این دو شاعر بیشترین نقش را در انجام این امر داشته است. شیوه گردآوری او نیز جالب توجه است. ادريس ضمن گردآوری اشعار از اوراق پراکنده، بعضی را نیز از «الواح خواطر خواص و عوام» جمع کرد و جالب‌تر این که هر غزلی که ناقص بوده، خودش آن را تکمیل کرده است (نک: ادريس بدلیسی، همان: ۳۴-۳۵). از این دیباچه که ضمیمه دواوین دو شاعر مذکور است، دو نسخه شناسایی شده است. یکی نسخه‌ای به شماره ۱۲۱ در کتابخانه م. جودت ترکیه و دیگری نسخه شماره ۳۹ کتابخانه اویسالا در سوئد. امینه محلاتی در سال ۱۳۹۰ این دو دیوان را بر اساس نسخه اخیر چاپ کرده و تصویر دیباچه ادريس را در ابتدای اشعار آورده است.

به گفته خودش (۱۳۸۷: ۹۲)، کتابی نیز با عنوان «اباحت بعضی اغانی» دارد که به بحث مباح بودن سازهایی چون عود، نای و غیره بر اساس دیدگاه‌های فقها و مجتهدان پرداخته است. نسخه‌ای از این رساله تاکنون شناسایی نشده است.

به جز آثار فارسی فوق ادريس چند اثر نیز به زبان عربی دارد که عبارتند از: لوامع‌الفصولین در موضوع فقه که در سال ۹۲۹ق تألیف شده است. (نسخه شماره ۱۰۷۱ فیض‌الله افندی)، الالباء عن مواقع الوباء در موضوع پزشکی (نسخه شماره ۶۸۴ کتابخانه رشیدافندی)، رساله فی معرفت نفس، در موضوع فلسفه (نسخه شماره ۳۸۵ کتابخانه جان ریلند در منچستر)، شرح اسرار العباده یا شرح اسرار الصوم من شرح اسرار عباده یا فضائل صیام که ظاهراً در سال ۹۱۷ق/۱۵۱۱م نوشته شده است (نسخه شماره ۱۹۹۴

کتابخانه ایاصوفیه)، رساله فی خلافة و آداب سلطنت (نسخه شماره ۱۲۲۸ کتابخانه دانشگاه استانبول)، حاشیه علی تفسیر الفاتحه من انوارالتنزیل از قاضی بیضاوی (نسخه شماره ۳۰۳ کتابخانه ایاصوفیه)، حاشیه شرح تجرید (نک: بورسلی، ۱۳۴۲ق: ۷/۳).
تاریخ منظومی بر سردر مسجد قوجه مصطفی پاشا به ادیریس منسوب است (بورسلی، همان: ۸/۳؛ Mustakimzâde, 1928: 111). ظاهراً ادیریس تبهری نیز در خوشنویسی داشت و به ویژه در نوشتن ثلث، نسخ و تعلیق مهارت داشت (Mustakimzâde, 1928: 110؛ بورسلی، همانجا).

علاوه بر این‌ها اثر دیگری نیز به ادیریس منسوب است به نام رساله ردیه علی الروافض. در جایی از این رساله که به شماره VA1569 در کتاب‌خانه و حیدپاشای کوتاهیه نگهداری می‌شود، هیچ نشانی از اسم مؤلف نیست، اما برخی پژوهشگران (از جمله نک: Yildirim, 2013: XLIX) بنا به قراینی آن را از ادیریس بدلیسی می‌دانند. همچنین محمد طاهر بورسلی (همان: ۷/۳) و حاجی خلیفه (۱۸۶۶: ش ۹۰۷۳) اثری با عنوان شرح فصوص الحکم را نیز به ادیریس نسبت می‌دهد، اما در جایی چنین اثری به نام ادیریس ثبت نشده است. ییلدیریم (2013: L) نسخه‌ای از شرح فصوص الحکم ابن عربی را معرفی می‌کند که سبک نوشتاری آن شبیه سبک نوشته‌های ادیریس بدلیسی است، اما جز این قرینه دیگری در خصوص انتساب این اثر به ادیریس وجود ندارد. همچنین اثری با عنوان مناظره عقل و عشق به وی منسوب است (سبحانی، ۱۳۷۲: ۳۸۹). در حالی که رساله مذکور از صائن الدین علی بن محمد ترکه اصفهانی است و در سال ۱۳۷۵ به کوشش اکرم جودی نعمتی، از طریق نشر اهل قلم چاپ شده است. همچنین شرحی از دفتر اول مثنوی به ادیریس بدلیسی منسوب شده (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۳۰۱۹/۱۳؛ همو، ۱۳۶۳: ۲۰۰/۳؛ منزوی، ۱۳۴۹: ۱۲۵۵/۱۱۲؛ همو، ۱۳۸۲: ۵۹۲/۱۱۷)؛ حائری، (۱۳۷۶: ۸). در حالی که این شرح از آن حسن ظریفی چلبی است و اثرش با عنوان کاشف الاسرار و مطلع الانوار به کوشش علیرضا قوجه‌زاده در سال ۱۳۸۹ از طریق انتشارات بین‌الملل چاپ و منتشر شده است. کتاب کنزالخفی فی مقامات صوفی که به ادیریس نسبت داده شده، در واقع نوشته پدرش حسام‌الدین بدلیسی است و به اشتباه به ادیریس نسبت داده شده است. همچنین است شرح گلشن راز حسام‌الدین بدلیسی که به اشتباه ادیریس منسوب شده است.
علاوه بر آثار مکتوبی که از ادیریس باقی مانده است، یک مدرسه وقفی نیز به او منسوب است. شرف‌خان بدلیسی (۱۳۷۷: ۳۴۸-۳۴۷) از مدرسه‌ای به نام ادیرسیه در بدلیس نام برده که ظاهراً متعلق به ادیریس بدلیسی بوده است. ادیریس این مدرسه را وقف کرده بود. رحمی تکین (Rahmi Tekin, 2009: 240-245) با مراجعه به وقف‌نامه‌ای که به وسیله خود ادیریس در سال ۹۲۱ق به عربی نوشته شده و نسخه‌ای از آن در اداره اوقاف شهر بدلیس نگهداری می‌شود، به شروط واقف و نیز موقعیت مدرسه اشاره کرده است.

۳- نتیجه

مطالعه زندگی و آثار ادیریس بدلیسی نشان می‌دهد که او یکی از برجسته‌ترین چهره‌های زبان فارسی در قلمرو عثمانیان بوده است. آثار وی، به‌ویژه هشت بهشت، در استمرار سنت تاریخ‌نگاری فارسی نقش بسیار مهمی داشت. بدلیسی با انتقال شیوه‌های نگارش، مفاهیم ادبی و سنت‌های فکری ایرانی به عثمانیان، سهم مهمی در تداوم فرهنگ فارسی در آسیای صغیر ایفا کرد. افزون بر این، آثار عرفانی، سیاسی و ادبی او نشان می‌دهد که حضور فارسی‌زبانان در دربار عثمانی محدود به عرصه ادبیات نبود، بلکه بخشی از ساختار فکری و دیوانی این دولت را نیز شکل می‌داد. از این منظر، ادیریس بدلیسی را می‌توان یکی از مهم‌ترین واسطه‌های فرهنگی میان ایران و عثمانی و از نمایندگان برجسته زبان فارسی در قلمرو آسیای صغیر دانست.

منابع

- ابوالفضل محمد افندی، ذیل سلیم شاه‌نامه ادریس بدلیسی، نسخه خطی کتابخانه لالا اسماعیل، شماره ۳۴۸؛
- ادریس بدلیسی، ابن حسام‌الدین علی، احیاء الحیوان فی ترجمه حیات‌الحیوان، نسخه خطی کتابخانه ایاصوفیه، شماره ۲۹۱۲؛
- همو، اشعار فارسی، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۱۸۸۸/۳؛
- همو، ترجمه و تفسیر چهل حدیث، نسخه خطی کتابخانه ایاصوفیه، شماره ۴۶۹؛
- همو، ترجمه و نظم چهل حدیث اربعین، نسخه خطی کتابخانه لالا اسماعیل، شماره ۳۰؛
- همو، حق‌المبین فی شرح حق‌الیقین، نسخه خطی کتابخانه ایاصوفیه، شماره ۲۳۳۸؛
- همو، (۱۳۹۰)، «دیباچه» دیوان دو سراینده از قرن نهم (قاضی عیسی ساوجی و شیخ نجم‌الدین مسعود)، به کوشش امینه محلاتی، تهران: کتابخانه مجلی شورای اسلامی.
- همو، ربیع‌الابرار یا رساله بهاریه، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۱۸۸۸/۷؛
- همو، رساله الالباء عن مواقع الوباء، نسخه خطی کتابخانه رشیدافندی، شماره ۶۸۴؛
- همو، رساله خزانیه، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۱۸۸۸/۸؛
- همو، سلیم شاه‌نامه، نسخه خطی کتابخانه لالا اسماعیل، شماره ۳۴۸؛
- همو، شرح قصیده خمیره، نسخه خطی کتابخانه ایاصوفیه، شماره ۴۰۹۲؛
- همو، فضائل صیام، نسخه خطی کتابخانه ایاصوفیه، شماره ۱۹۹۴؛
- همو، (۱۳۸۷)، قانون شاهنشاهی، به کوشش عبدالله مسعودی آرانی، تهران: میراث مکتوب.
- همو، (۱۳۹۵)، مرآت‌الجمال، چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه عارف حکمت مدینه، شم ۳۸/۲۶۱، به کوشش علیرضا قوجه‌زاده، تهران: تمثال
- همو، مرآت‌العشاق، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۱۸۸۸/۴؛
- [همو]، (۱۳۹۰)، همان، به کوشش مرضیه سلیمانی، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی)
- [همو]، (۱۳۵۶)، همان، به کوشش یوگنی ادواردویچ برتلس، در تصوف و ادبیات تصوف، ترجمه سیروس ایزدی، تهران: امیرکبیر، صص ۲۳۸-۱۶۵؛
- همو، (۱۳۸۲)، «مناظره روزه و عید»، به کوشش نصرالله پورجوادی، معارف، دوره بیستم، شماره ۲، مرداد-آبان، صص ۳-۳۹؛
- همو، منشآت، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۱۸۸۸/۶؛
- همو، منشآت، نسخه خطی کتابخانه دانشگاه استانبول، شماره ۹۰۶؛
- همو، (۱۳۹۵)، هشت بهشت، چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه نورعثمانیه، با مقدمه دکتر محمدرضا نصیری، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
- همو، همان، نسخه خطی کتابخانه اسعدافندی، شماره ۲۱۹۷؛
- اسماعیل پاشا بغدادی، (۱۴۰۲ق)، هدیة العارفین، اسماء المؤلفین و آثار المصنفین، بیروت: دارالاحیاء تراث العربی
- ایمانی، بهروز، (۱۳۹۵)، «شناخت مؤلف مرآت عشاق، مطالعه نسخه‌شناسانه و متن‌پژوهانه»، آینه میراث، سال چهاردهم، شماره اول، پیاپی ۵۸، بهار و تابستان، صص ۱۱-۳۰؛
- بورس‌لی، محمدطاهر، (۱۳۴۲ق)، عثمانلی مولف‌لری، استانبول: مطبعة عامره
- حائری، عبدالحسین، (۱۳۷۶)، «آشنایی با چند نسخه از شرح‌های مثنوی جلال‌الدین محمد مولوی بلخی»، پیام بهارستان، سال هفتم، شماره ۷۷، آبان، صص ۷-۹؛

حسنى، عطاءالله (۱۳۷۹)، «یادداشتی پیرامون یک مورخ ایرانی و آثار او: ادیریس بدلیسی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۳۷-۳۸، آذر، صص ۳۷-۳۹؛

دانش‌پژوه، محمدتقی، (۱۳۴۰)، فهرست نسخه‌های خطی کتاب‌خانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد ۱۳، تهران: دانشگاه تهران.
همو، (۱۳۶۳)، فهرست میکروفیلم‌های کتاب‌خانه مرکزی و اسناد دانشگاه تهران، جلد ۳، تهران: دانشگاه تهران.
درایتی، مصطفی، (۱۳۸۹)، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
رحیم‌پور، مهدی، (۱۳۹۴)، «درباره مناظره روزه و عید ادیریس بدلیسی»، نامه فرهنگستان، دوره چهاردهم، شماره ۴، پیاپی ۵۶، تابستان، صص ۱۵۲-۱۶۷؛

ریاحی، محمدمبین، (۱۳۵۲)، «مقدمه» مرصادالعباد نجم دایه رازی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب
سامی، شمس‌الدین، (۱۳۰۶ق)، قاموس الاعلام، استانبول: مطبعة مهران
سبحانی، توفیق، (۱۳۷۲)، فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتاب‌خانه‌های ترکیه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
سعدالدین افندی، (۱۸۶۲)، تاج‌التواریخ، استانبول: طبع‌خانه عامره.
سیفی نهایندی، فهیمه، (۱۳۹۷)، «یک سند تاریخی؛ نامه ادیریس بدلیسی به سلطان بایزید دوم»، مطالعات آسیای صغیر (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، شماره ۶، پاییز و زمستان، صص ۱۱۵-۱۲۶؛

شرف‌خان بن شمس‌الدین بدلیسی، (۱۳۷۷)، شرفنامه، تاریخ مفصل کردستان، به کوشش ولادیمیر ولیامینوف زرنوف، تهران: اساطیر
صولاق‌زاده، محمد همدی چلبی، (۱۸۸۰)، تاریخ صولاق‌زاده، استانبول: چاپخانه محمودبک
ظریفی چلبی، حسن، (۱۳۸۹)، کاشف‌الاسرار و مطلع‌الانوار، به کوشش علیرضا قوجه‌زاده، تهران: چاپ و نشر بین‌الملل
قره‌خان، عبدالقادر، (۱۹۵۴)، الأربعون حديثاً فی الأدب الاسلامی، استانبول: مطبعة ابراهیم خروز
حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، (۱۸۶۶)، کشف‌الظنون عن اسامی الکتب والفنون، به کوشش گوستاو فلوگل، لندن.
مجموعه، به خط ادیریس بدلیسی، نسخه خطی کتابخانه راغب‌پاشا، شماره ۹۱۹؛
محللاتی، امینه، (۱۳۹۰)، «مقدمه» دیوان دو سراینده از قرن نهم، قاضی عیسی ساوجی و شیخ نجم‌الدین مسعود، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی

منزوی، احمد، (۱۳۴۹)، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، جلد دوم، بخش اول، تهران: مؤسسه فرهنگی - منطقه‌ای.
همو، (۱۳۸۲)، فهرست‌واره کتابهای فارسی، جلد ۷، بخش اول، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
نعیم دونر، (۲۰۱۸)، «حسام‌الدین علی البدلیسی و منهجه فی تفسیره المستی بجامع التنزیل و التأویل»، BÜİFD (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Sayı: 12, s. 117-146

هامر پورگشتال، (۱۳۶۹)، تاریخ امپراتوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی علی‌آبادی، به کوشش جمشید کیان‌فر، تهران: زرین.
Başaran, Orhan, (2002), “İdris-i Bitlisi Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sy. 14;
Bayraktar, Mehmet, (1991), Bitlisli Idris, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
Çetin, Esmâ, (2015), Nazari-Sufi Tefsir Alanında Bilinmeyen bir Alim: Hüsameddin Ali el-Bitlisi, Turkish studies, V 11/5, Winter, p 159-184;
Fleischer, Cornell H, (1991), “Bedlisi, mawlana Hakim-al-din”, Iranica, IV, edited by Ehsan Yarshater, London&new york, s 75-76;
Genç, Vural, (2007), Heşt Behişt; Osman Gazi Donemi (Tahlil ve Tercume), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Hasan Tavakkoli, (1974) İdris-i Bitlisi'nin “Kanun-i Şâhinşâhisinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul;
İdris-i Bitlisi, (2008), Heşt Behişt, yay. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Ankara: Betav.
Imazawa,Koji, (2005), “İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tip Nushası Uzerine Bir İnceleme”, Belleten,Sayı LXIX/256, Ankara, s 859-896;

- Menage, "Bidlisi, (1980), Idris, mawlana, Hakim-al-din, Encyclopaedia of Islam, VI, Leiden, E.J.Brill, s 1207-1208;
- Muhyi-yi Gülşeni, (1982), Menâkib-i İbrahim-i Gülşeni, T. Yazıcı neşri, T.T.K. Yayınları, Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Mustakimzâde, (1928), Tuhfet-i Hattaâtin, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Özcan, Abdülkadir, (2000), "İdris-i Bitlisi", DİA, İstanbul, XXI, 485-488;
- Ibid (2019), İdris-i Bidlisi'nin Mezarı Meselesi, Tarihi ve Kültürel Yonleriyle Bitlis (II. Cilt), Editorler Mehmet İNBAŞI, Mehmet DEMİRTAŞ, Ankara. s 17-22;
- Ibid, (1994), Ebülfazl Mehmed Efendi, TDV islam Ansiklopedisi, C 10, İstanbul, s 356-357;
- Ibid, 1998, "Heşt Bihişt", DİA, XVII, s. 271-273;
- Rahmi Tekin, (2009), Idris-i Bitlisi ve Idrisiyye Medresesi Mevkufati, A. ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Dergisi, Sayı 40, Erzurum, s 233-246;
- Şeşen, Ramazan. (1998), Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları.
- Şükrü, Mehmed, (1934), Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris ve "Heşt Bihişt" Adil Eserine Göre, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Turan, şerafettin, (1991), 'önsöz', Ibn-I Kemal, Tevarih-I Al-I Osman, VII. Defter, , Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK).
- Turgay. Nurettin, (2013), Klasik Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Hüsameddin Ali el-Bidlisî ve Tefsirciliği, osmanlı Toplumunda kur'an kültürü ve Tefsir Çalışmaları (II), İstanbul İlim Yayma Vakfı Kur'an ve tefsir Akademisi, s 145-166;
- Unat, Faik eşit, (1943), Neşri Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Cilt: VII, Sayı: 25, Türk Tarih urumu Basımevi, Ankar.
- Yıldırım, Muhammed İbrahim, (2013), "Önsöz", İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt VII. Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481), tashih, tahkik ve çeviri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

References:

- Abolfazl Mehmed Efendi (n.d.) *Zayl-e Salim-şāhnāmeye Idris Bidlisi (Supplement to the Salim-Shahnameh of Idris Bidlisi)*. Manuscript, Lala İsmail Library, no. 348. [In Persian].
- Bursālī Mehmed Tahir (1923) *Osmānlı Müellifleri (Ottoman Authors)*. İstanbul: Matbaa-yi Âmira. [In Ottoman Turkish].
- Dānīšpazhuh, Mohammad Taqī (1961) *Fehrest-e Nosxe-hāye xattiye ketāb-xāneye markaziye dānešgāh-e Tehrān (Catalogue of Manuscripts in the Central Library of the University of Tehran)*, vol. 13. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Dānīšpazhuh, Mohammad Taqī (1984) *Fihrist-i Mikrofilmhā-yi Kitābkhāna-yi Markazi va Asnād-i Dānīšgāh-i Tih-rān (Catalogue of Microfilms of the Central Library and Archives of the University of Tehran)*, vol. 3. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Dirāyati, Mustafā. (2010) *Fihristvāra-yi Dastnivištahā-yi Irān (DENA: Union Catalogue of Iranian Manuscripts)*. Tehran: Kitābkhāna-yi Majlis-i Šurā-yi Islāmi. [In Persian].
- Ha'iri, Abd al-Husayn (1997) "*Āšnāyi bā Čand Nusxa az Šarhhā-yi Masnavi-ye Jalāl al-Din Mohammad Mowlavi Balxi*" (Introducing Several Manuscripts of Commentaries on Rumi's Mathnavi). *Payām-i Bahāristān*, vol. 7, no. 77, pp. 7–9. [In Persian].
- Hāji Khalifa, Mustafā ibn 'Abdallāh (1866) *Kašf al-Zunun an Asāmi al-Kutub wa al-Funun (Removal of Doubts Concerning the Names of Books and Sciences)*. ed. Gustav Flügel. London. [In Arabic].
- Hammer-Purgeshtall, Joseph von. (1990) *Tārix-e Imparāturi-ye Osmāni (History of the Ottoman Empire)*. tr. Mirzā Zaki Āliābādī; ed. Jamšid Kiyānfār. Tehran: Zarrin. [In Persian].
- Hasani, 'Atā'allāh (2000) "*Yāddāšti Pirāmun-e Yak Movarrex-e Irāni va Āsār-e U: Idris Bidlisi*" (A Note on an Iranian Historian and His Works: Idris Bidlisi). *Kitāb-i Māh-i Tārix va Joqrāfiyā*, nos. 37–38, pp. 37–39. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Ihyā al-Hayawān fi Tarjama-ye Hayāt al-Hayawān (Revival of the Animal: Translation of Hayat al-Hayawan)*. Manuscript, Ayasofya Library, no. 2912. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Aš'ār-e Fārsi (Persian Poems)*. Manuscript, Esad Efendi Library, no. 1888/3. [In Persian].

- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Tarjama va Tafsir-e Čihil Hadīṭ* (Translation and Commentary on Forty Hadiths). Manuscript, Ayasofya Library, no. 469. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Tarjama va Nazm-e Čihil Hadīṭ-e Arba'in* (Translation and Versification of Forty Hadiths). Manuscript, Lala Ismail Library, no. 30. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Haqq al-Mobin fi Šarh-e Haqq al-Yaqin* (The Clear Truth: Commentary on Haqq al-Yaqin). Manuscript, Ayasofya Library, no. 2338. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2011) "*Dibāča*"-ye *Divān-e Do Sarāyanda az Qarn-e Nohom* (Qāzi Īsā Sāvaji va Šayx Najm al-Din Mas'ud) ("Preface" to the Divan of Two Ninth-Century Poets: Qadi Isa Savaji and Shaykh Najm al-Din Mas'ud). ed. Amineh Mahallāti. Tehran: Kitābkhāna-yi Majlis-e Šurā-yi Islāmi. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Rabi' al-Abrār yā Risāla-ye Bahāriyya* (Spring Treatise). Manuscript, Esad Efendi Library, no. 1888/7. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Risāla al-Ibā an Mawāqe' al-Wabā* (Treatise on the Occurrences of Epidemics). Manuscript, Rashid Efendi Library, no. 684. [In Arabic].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Risāla-ye Xāzāniyya* (The Khazaniyya Treatise). Manuscript, Esad Efendi Library, no. 1888/8. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Salim-Šāh-nāma*. Manuscript, Lala Ismail Library, no. 348. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Šarh-e qasida-ye xamriyya*. Manuscript, Ayasofya Library, no. 4092. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Fazā'el-e siyām*. Manuscript, Ayasofya Library, no. 1994. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2008) *Qānun-e šāhanšāhi*. ed. Abdollah Mas'udi Ārāni. Tehran: Mirās-e Maktub. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2016) *Mir'āt al-jamāl*. Facsimile of manuscript no. 261/38 from Āref Hekmat Library, Medina. ed. Alireza Qujezāda. Tehran: Timsāl. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Mir'āt al-uššāq*. Manuscript, Es'ad Efendi Library, no. 4/1888. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2011) *Mir'āt al-uššāq*. ed. Marziyya Soleymāni. Tehran: Šerkat-e Enteshārāt-e Elmi va Farhangī (Āmuzeš-e Enqelāb-e Eslāmi). [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (1977) *Mir'āt al-uššāq*. ed. Yevgeni Eduardovich Bertels, in *Tasavvof va adabiyyāt-e tasavvof*, tr. Sirus Izādi. Tehran: Amir Kabir, pp. 165–238. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2003) "*Monāzara-ye ruza va eyd*". ed. Nasrollāh Purjavādi. *Ma'āref*, period 20, no. 2, Mordād-Ābān, pp. 3–39. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Monša'āt*. Manuscript, Es'ad Efendi Library, no. 6/1888. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Monša'āt*. Manuscript, Istanbul University Library, no. 906. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (2016) *Hašt behešt*. Facsimile of manuscript from Nur-u Osmaniye Library, with introduction by Dr. Mohammad Rezā Nāsiri. Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [In Persian].
- Idris Bidlisi, Ibn Hosām al-Din Ali (n.d.) *Hašt behešt*. Manuscript, Es'ad Efendi Library, no. 2197. [In Persian].
- Imāni, Behruz (2016) "*Šināxt-e Mo'allif-e Mir'āt al-Uššāq: Motāle'a-ye Nusxa-šināsāna va Matn-pazhuhāna*" (Identifying the Author of Mir'āt al-Uššāq: A Codicological and Textual Study). *Āyina-ye Mirās*, vol. 14, no. 1, serial 58, pp. 11–30. [In Persian].
- Ismā'il Pāshā al-Baghdādi (1983) *Hadiyyat al-Ārifin: Asmā' al-Mo'allifin wa Āsār al-Mosannifin* (The Gift of the Learned: Names of Authors and Their Works). Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic].
- Mahallāti, Amina (2011) "*Muqaddima*" bar *Divān-e Do Sarāyanda az Qarn-e Nohom: Qāzi Īsā Sāvaji va Šayx Najm al-Din Mas'ud* (Introduction to the Divan of Two Ninth-Century Poets). Tehran: Kitābkhāna-ye Majles-e Šurā-ye Eslāmi. [In Persian].
- Majmu'a, xatt-e Idris Bidlisi* (Collection in the Handwriting of Idris Bidlisi). Manuscript, Rāghib Pasha Library, no. 919. [In Persian].
- Munzavi, Ahmad (1970) *Fihrist-e Nusxahā-ye Xatti-ye Fārsi* (Catalogue of Persian manuscripts), vol. 2, part 1. Tehran: Mo'assasa-ye Farhangī-Mantaqeh'i. [In Persian].
- Munzavi, Ahmad (2003) *Fihristvāra-ye Ketābhā-ye Fārsi* (Union Catalogue of Persian Books), vol. 7, part 1. Tehran: Markaz-e Da'erat al-Ma'āref-e Bozorg-e Eslāmi. [In Persian].

- Na'im Döner (2018) "*Hosām al-Din Ali al-Bidlisi wa Manhajuhu fi Tafsirihi al-Musammā bi Jami' al-Tanzil wa al-Ta'wil*" (Husam al-Din Ali al-Bidlisi and His Method in the Commentary Jami' al-Tanzil wa al-Ta'wil). *BUIFD (Bingol Universitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, no. 12, pp. 117–146. [In Arabic].
- PākHzād, Mehri (2010) "*Idris Bidlisi, Hašt Bihišt va Digar Āsār-e U*" (Idris Bidlisi, Hasht Bihisht and His Other Works). *Pazhūhišnāme-ye Adab-e Hamāsi*, no. 10, pp. 68–94. [In Persian].
- Qara Xān, 'Abd al-Qādir (1954) *al-Arba'un Hadithan fi al-Adab al-Islāmi (Forty Hadiths in Islamic Literature)*. Istanbul: Matbaa-ye Ebrāhim Xoruz. [In Arabic].
- Rahimpur, Mahdi (2015) "*Darbāra-ye Monāzara-ye Ruza va Eyd-e Idris Bidlisi*" (On Idris Bidlisi's Debate of Fasting and Feast). *Nāma-ye Farhangestān*, vol. 14, no. 4, serial 56, pp. 152–167. [In Persian].
- Riyāhi, Mohammad Amin (1973) "*Muqaddima*" bar *Marsād al-Ebād* (Introduction to Mersad al-Ebad). Tehran: Bongāh-e Tarjama va Našr-e Ketāb. [In Persian].
- Shams al-Din Sāmi (1888) *Qāmūs al-A'lām (Dictionary of Proper Names)*. Istanbul: Matbaa-ye Mihrān. [In Ottoman Turkish].
- Subhāni, Tawfiq (1993) *Fihrist-e Nusxahā-ye Xatti-ye Fārsi-ye Ketābkhānehā-ye Turkiya (Catalogue of Persian Manuscripts in Turkish Libraries)*. Tehran: Markaz-e Našr-e Dānešgāhi. [In Persian].
- Sa'd al-Din Efendi (1862) *Tāj al-Tawārix (Crown of Histories)*. Istanbul: Tabkhana-ye Āmira. [In Ottoman Turkish].
- Seyfī Nahāvandi, Fahima (2018) "*Yak Sanad-e Tārixi: Nāma-ye Idris Bidlisi be Soltān Bāyazid-e Dovvom*" (A Historical Document: Idris Bidlisi's Letter to Sultan Bayezid II). *Motāle'āt-e Āsiyā-ye Saqir*, no. 6, pp. 115–126. [In Persian].
- Sharaf Khān ibn Shams al-Din Bidlisi (1998) *Šarafnāma: Tārix-e Mofassal-e Kurdestān (Sharafnameh: A Detailed History of Kurdistan)*. ed. Vladimir Veliaminov-Zernov. Tehran: Asātir. [In Persian].
- Şulāqzāda Muhammad Hamdami čalabi (1880) *Tārikh-i Sūlāqzāda (History of Solaqzade)*. Istanbul: čāpkhāna-yi Mahmūd Beg. [Ottoman Turkish].
- Zarifi Čalabi, Hasan (2010) *Kāšf al-Asrār va Matla' al-Anwār (Revealer of Secrets and Dawning Place of Lights)*. ed. Alireza Qujehzādeh. Tehran: Čap va Našr-e Bayn al-Melal. [In Persian].